

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

HATODIK ÉVFOLYAM.

XI., XII^{ik} füzet. 1875. November és Decembe r.

A theologiai irányok s az egyoldalú fejlem hiányai.

Nil inimum. Chilon.
Sunt certi denique fines,
Quos ultra citraque nequit consistere rectum.

Horat.

Az irányok, melyek a keresztyén elv életfejlemében felmerültek, alapjaikban épen oly jogosultak, mint maga az elv, mely nek külön oldalu életelöterjesztési voltak.

Kelle, hogy ezen elv tartalma előterjesztésével magát úgy tüntesse fel, mint a mely képes az ember lénye összes követeléseit fedezni.

Nem az irány maga, hanem a fejlem egyoldalúsága okozta a bajt, mely azt terhelte.

A reformatio kora óta felmerült irányok esupán koronkénti isméllesei voltak új árnyalattal a már lejártaknak.

A XVI. század erős orthodoxiája nem volt más, mint Péter törvényszerűsködésének módosított alakja.

Ezen irányban az emberből esupán az akarat volt képviselve, de nem az egész ember.

A hiány érzése mint ellenhatás előidézte, s mintegy felhajtotta felszínre, az észelvüiséget.

Az ész is fedeztetni kívánt. Joga volt hozzá; mert az emberhez tartozik.

A keresztyén elv az akaratból ezen irányban átment a gondolkozásba. A hideg, parancsoló formák korlátai közül azon szabadságba, ami lényege a gondolkozásnak. Életét ezen iránynak az ellenhatás szülte, eleve nélkülözötte azon kíméletet, melyet tőle követelni a tárgynak szentsége feljogosítva volt. Kezde azonnal egyenként széttörni azon láncokat, melyekbe az embert az akarat merev uralma vezette. Szemére vetheté az akaratnak, hogy nincs telítve avval, mi az akarásra feljogosítja, az átható tárgyismerettel, s nagyon határos az önkénynyel, melynek azon szellemvilágban, melyhez a vallás lényegében tartozik, nincs semmi jogosultsága. Az egyház rendőri állása reá méltatlan és lealázó az emberre.

Panasznak megjárta ez is, s nem is lett volna az baj, ha az eljárásban az ész egyfelől korlátait ismerte volna, másfelől kerülte volna ugyanazon egyoldalúságot, melylyel az orthodoxia merevségét joggal vádolhatta.

Baj volt már határozottan az, hogy az ész, midőn az akarat uralmát megbuktatni akarta, kimozdítani igyekezett helyökből mindazon köveket, melyek az egész rendszernek alapul szolgáltak. A dogmákat, mint az Irás tanítás kifejezéseit sohasem lehet megtámadni anélkül, hogy magának az Irásnak tekintélye meg ne rendíttessék. A keresztyén rendszer az Irással áll vagy esik.

A supranaturalismus, mely a megtámadott orthodoxia segedelmére fegyverkezett, alig volt képesmást eszközölni, mint elnapolni annak levezetését, bár a győzelem reményével kecségteté magát, lévén ama rendszernek erős viszonya az államhoz. Zászlója kétségtelenül fényes és tiszteletet követelő volt.

Az Isten belépett házába, a történelem zajába s kezébe vette a kormányt. De működése merev beavatkozásnak tünt fel a természet megalapított rendjébe. Az ész emberei vonakodtak az Istennek ily abszolút rendelkezési jogot engedniát a teremtés házában.

Ők e beavatkozásba a történelemcéltalan árlyukasztását látták, s a természet örök rendje mellett szólaltak fel. E vádnak volt némi alapja, de teljes igaza nem.

Nagy hiánya volt kétségtelenül ama rendszernek azon dualisticus állás, melyet benne Isten és világ egymás ellenében elfoglalt.

A merev transcendentalismus nem bírt az isteni immanencia sejtelmével sem, sőt erőszakosan kerülte azt, a mi még is megmenthette volna.

Azon homericus betörése az Istenségnek az emberiség történelmébe kívülről s esetenként, s nem belülről, és egységesen nyilván az erőszak és önkény színezetével bírt.

A supranaturalismus álláspontja nem felelt meg a dolog lényegének. Szintén egyoldalú felfogás volt, s ezen hiányban hordozta bukása végzetét.

Az észnek joga volt tehát megtámadni a két egyesült tábor, de nem volt joga mindent kárhozthatni azon irányokban, s magát a rendszert, melynek támogatására vállalkoztak amaz irányok, alapjaiban megingatni. Pedig megtette ezt is.

Előbb megkísértette a tant, a mint ez az egyház nyilvános lelkiismeretében, közöntudatában megalakult, megtámadni. Azután neki rontott a bibliai tényeknek, s azokat a költői előadás mértékeig szállította alá. Miután e munka nem mutatkozott teljesen kielégítőnek, megtámadta majd egyes szövegek, majd az Irás hitelességét. Ezen eljárásnál elégnak tartotta a cimszerűségnél megállapodni, de már az azonkorúság, és azonszelleleműség megfigyelése, mikén az axiopistia nyugoszik nem illett gondolkozása keretébe. Itt is kitűnt, hogy az ész nem akart keresztülhatóan gondolkozni. Célja a lerontás lévén, őszintén nem igyekezett semmit megmenteni. A romok közül, melyeket okozott, alig hozott magával mást ki, mint a lerontott épület címét.

Az ész, gondolkozás, míg Pál apostol szerény palastjában járt, s Pétert rendre utasította, figyelemre méltó szolgálatot tett az ügynek. Bebizonyította, hogy az ész lényegesen az emberhez tartozik, s a ker. vallás, ha azt akarja végezni, a mire hi-

vatva van, köteles az ember egész lényét áthatni, és így az ész is bevonni foglalkozása körébe. Elve lévén mindeneket megvizsgálni, még a szellemeket is megkülönböztetni, s a mi jó, azt cselekedni.

De az egyoldalú fejlem, melynek az észelvőség is egészen átengedte magát csak oly végzetes lett reá nézve is, mint az akarat irányának merevsége, határozatok, korlátok, intézményiségek halmazának szigorú fegyelmező rendszere. Ez tülterhelte, amaz kiüresítette a keresztyénséget. Egyiránt ártott az ügynek mind a kettő, az egyik meggondolatlan rokon — a másik ellenszenvével.

Az irány ezen oldalu fejlemében is kétségtelenül tudott gondolkozni, . . . de akarni s érezni nem. Egyszerre az emberben két elemet hagyott fedezetlenül, s meddő, s terméketlen lett. Keresztyénsége nagyban hasonlított azon siberiai hó sivatagokhoz, hol láthatni ugyan az északifény hidegvilágosságát, de a napét ritkán, s az sem elég meleg arra, hogy vidám életet s tenyészetet idézzen elő. Az ily tanya nem alkalmas hely az emberiségnek. Eltörpül itt minden, a test és lélek. Az emberiség örökre odahúzódik lénye egész erejével, hol nap dereng, élet virágozik, hol egyiránt feltárulhat a szív, és lélek.

A jégmezők e fagyos lehelletére ébredt fel Schleiermacherben azon törekvés, hogy írnia meg az érzelem theológiáját.

Új teret mutatott fel a megfélemlített s aggódó keresztyénségnek. Ugy tünt fel e férfiú a köz aggalom e pillanataiban, mint valamely Mózes a pusztában.

Határozott érdeme volt, hogy Jánosnak, a kedély apostolának is szót kért a XIX. század keresztyénségében.

Valóban sem a péteri, sem a páli, de a jánosi irány sem terjeszthette elő különválva a keresztyénség teljes lényegét, hanem együtt összesen.

Itt tünt fel Scheiermacher hibája. . . Ő pusztán a jánosi irányban kereste a megoldást. Nem volt megfigyelve egész mérvében az, hogy valamint, az ember nem csupán akarat, s nem csupán ész, úgy nem csupán érzelem sem. A kiinduláspont kétségkívül egyoldalú, s nem egységes és összefogó volt.

Azt hitte, hogy szerencsésen felfedezte az orthodoxismus és rationalismus között az arany közeget. Pedig nem az volt a napi szükség, hanem hogy az egész embert fedező kifejezést adjon a keresztyénségnek.

A keresztyénség kezdettől fogva három irányban fejtette ki lényét a hívó egyéniségekben.

A Petrinismusban a törvényeskedés és intézményeskedés alapján végre a papuralomban visszaállította a régi Levitismust. A Paulinismusban a Protestantismust, mint a szabad alanyiség és ker. szabadság mozzanatát, a Joanismus bensőségéből bizonyos mysticismus állott elő, a mi egy kívülről bejött positiv vallásnál, minő a keresztyénség, soha egészen nem nélkülözhető.

Eredeti iránya hiányait hamar észrevette Schleiermacher éles esze, és szövetségre lépett a történelmi kritikával, mely az észelvőség körében indult meg, s igyekezett önkiüresítés által az irányából kifolyó mysticismus utját állani.

Ez szomorú szövetség volt. E téren már János nem követte őt. Ő az Ur kebelén keresett fejének igazi nyugvó helyet.

Kritikai tehetségét sehol sem tüntette oly élesen elő, mint az általa megkezdett Jézus-élet monographiájában, a hol az ember Jézus ugyan fényesen elősugárzott, de a Krisztusból nem maradt ott majdnem semmi.

„Mit vétett neked az a töviskoronás király“ — kiálta utána fájdalmas aggalommal Herrnhutias érzelmű lelkész atyja.

„Ime — mondák mások — csókkal árulja el az ember fiát.“

E mű epochalis volt, de valóban végzetes.

Strauss Dávid Berlinbe vándorolt, hogy ezen életrajz leírást végig hallgassa, s az itt vett lökés után írta meg azután Jézusa életét, melylyel ugyan nagy hirt, s nevet szerzett magának, de szétzúzta a világmegváltó szent alakját. Őt követte a lelkiismeret theológiájának írója Schenkel s egész raja a christophob íróknak. Még a lelkiismeret is a Krisztus

ellen fordult : . . . Neki sem kelle Megváltó. Elhatározták szóval kivégezni a Krisztust, mint hajdan kivégezték Jézust.

Oly Jézus-életek voltak ezek, melyek hogy létre jöhesse-
senek, az evangéliumi alapokmányok mindazon részeinek el-
veszteni kelle jelentőségöket, melyek a Krisztusra mutattak.
Itt az nem bizonyított semmit, hogy „Én és atya egy va-
gyunk.“ „Nekem adatott minden hatalom a mennyben és a
földön.“ Ha nem hisztek beszédimnek, higyjetek cselekedeteim-
nek; mert soha ember ilyeket nem cselekedett.“ Te vagy
Krisztus, az élő Istennek fia.“

Egészen új neme merült fel a történelmi hűségnek.

Történelmi hűségnek tartatott még az is, ha az életrajz-
hoz alapul szolgáló okmányoknak csak fele használtatik fel,
fele pedig tudomásul sem vétetik. Azt hitték ezek, hogy most
már csakugyan tárgyiasak lesznek, ha félretolják mindazon
fontos adatokat, melyekből a Krisztus és az ő egyetlenszerű-
sége tündöklék elő.

Azt vitatták, hogy nem helyes életrajzot írni dogmás el-
foglaltságból, s a nyílt történelmi adatokat is dogmáknak ke-
resztelték el, azokat a mythoszok és hitregék sorába osztották
be.

Különösen Schleiermachernél azért megrovandó e rossz-
hiszemű eljárás; mert elhitte s erősen állította, hogy bár a sy-
napticus evangéliumok nem eredetiek, de igenis eredeti, és
egyedül az a Jánosé. . . . és ezen Jánosnál azon Ige, ki kez-
detben az az minden idők előtt vala, Istennél vala, és Isten
vala, lett az időben testté, és lakozott mi bennünk, és mi lát-
tuk az ő dicsőségét, mint az Isten egyszülött fiának dicsőségét.

János evangéliuma neki eredeti, és még sem használja
történelmi okmányul, és még is történelmi hűségű életrajzot
akar adni a világnak. Ez már nem dogmás elfoglaltság, hanem
egyszerűen a dogmagyűlölet elfoglaltsága.

Korunk valóban csudálatra méltó felfogásával bír a val-
lások kegyeletnek.

Az ember Jézust hajlandó feltámasztani, megdicsőíteni,
ragyogó eszményalakká tenni, de a Krisztusnak kérlelhetlen

ellensége. Néki csak az ember kell pusztán. Az Isten legyen immanens, de ne lépjen elő közvetlenségbe az emberrel, úgy miként az a Jézus Krisztus egyetlenszerű személyiségében véghez ment. Az Isten ne keressen magának az emberben életnyilatkozati különös alakot. Nyilatkozzék, ha neki úgy tetszik, az egész teremtés által, csak különösen egy emberi egyéniség által nem, holott kétségtelen az, hogy a teremtettség egyetemében az ember az egyedüli látható ész-lény, Istent felfogni, és erkölcsi fejlemében reflectalni képes lény, oly lény, melyben a teremtés maga örök körutján már visszahajlási, pályáját megkezdi a Teremtő felé. Előterjeszteni akarja magát (életét) a teremtés által, s az emberiség sem vonható ki e körből, de különösen bezáró erélylyel ne terjessze elő magát egy kiváló egyediségben, amelyből azután örökké minden időközön keresztül isteni élete, dicsősége teljes fénye sugározzék elé, mely mint mennyei Pharosz ragyogjon az örökké biztos révpárt előtt az emberiségi élet viharos oceanán. Mindenkinek szabad akarni e célt, s a célhoz feltétlenül szükséges eszközöket de a Teremtőnek, az abszolút szellemnek nem!

Az önelőterjesztési menetelnek elismerjük a teremtettségi rendben különböző fokait: tehát jogosnak találjuk a tökéletesebb önkijelentésre törekvést, . . . de már a lehető legtökéletesebb önkijelentés jogosultságát elvitatjuk Istentől az abszolút szellemtől. Ezt correct dialektikai eljárásnak híreszteljük.

Mi magunk emberekül szeretnénk életet adni eszméinknek, határozott alakot életnyilatkozatainknak. Ide üt ki minden törekvésünk. De már az abszolút szellem ne birjon ezen joggal, melyet a végesség keretében, mindannyian gyakorlunk, vagy bitorlunk. . . . Ő az Abszolút, ne terjessze elő határozott személyes életben magát az őt ismerni teremtett lények között.

Szóval az Isten ne adjon örök szeretetének, örök, minden időköz embereit megnyugtató személyes kifejezést. . . . ne lépjen közénk emberi életalakban, maradjon, holott lakozék a „hoz-

záférhetlen világosságban". — Hagyja az embert magára, hiszen adott neki ugy is eleget, midőn ész adott neki.

Oh az ész!

Kétségkívül örök hálára kötelező adomány az ész! Azonban meg kell vallanunk, nem biztos vezér.

Nem találtatott még oly hasznos bűn, melynek az ész kész prókátora nem lett volna. Ez szomorú tény.

Az Auto de Fék mézszárlásait csak ugy oltalma alá vette az emberész, mint a Septembriseurökéit. A jezsuita moralt csak ugy inspirálta, mint a diplomaták népek életével kockázó szivtelenségét.

Valljuk meg őszintén, hogy egy bünt sem követtünk el életünkben akár az ész előleges jóváhagyása, akár a nélkül, hogy utóbb azt az ész bő palástja alá rejteni ne igyekeztünk volna. . .

Ha ez így van, biztosabb életvezérre van szükségünk világosan!

Ha e kitérés kissé hosszabb volt, minthogy szabályos lehetne, bocsánatot kérek a tisztelt olvasótól. A kitérés tárgya lelkemnek igen szent és igen fontos embertestvéreimre nézve.

Schleiermacher érzelmi hitvallása alapján is kikerülte azt, hogy mystikus legyen, s lett az, ami alapalvével homlokgyenest eilenzik, metsző kritikus. Érzelem és bonckés együtt s egyszerre akart lenni. Hivő hodoló kedély és kételkedő lélek, Istentől akart függeni érzésileg, s a legmagasb szeretet-munkásságát az embervilágban, a mit Megváltónak nevezünk, merev anthropológiai mozzanatnak és fejlemnek tartja. Istenre nézve világosan Sábellián volt, ez emberre nézve Pelágián. Nyíltan kiemelkednek benne a meghasonlás elemei: ennek kifolyása azon határozatlanság, melylyel a legfontosabb tanok egy részén könnyűszerrel átesúszott. A szentháromság a Krisztus istensége sarktanain kétségtelen felületességgel haladott el. Bevágta a közvetítő theologiai irány utját. E munkát végezi elismerést érdemlő erővel a közvetítés theologijának tekintélyes iskolája. Ezen uton mellözhetlen volt a transactio. A kiüresített tanokat az emberi szellem észtartal-

mával igyekezett meglelekesíteni ismét, s kibékíteni az észet, és a hitet. Miután az ész az emberi lélek minden kérdésére meg nem felelhet, reá szorul a hitnek segedelmére éppen a legfontosabb pontoknál. E szövetség helyes kísérlet volt. . . csak az a baj, hogy itt az ész adott polgárlevelet a hitnek.

Mondják Schleiermacher melegen karolta fel a vallás lényegét, de már a tanok iránt nem tanusított hasonló melegséget. Az érzelem benne nem akart tanokká feltisztulni, s magát meghatározni. Maga a theológiát reformáló műve Dogmaticája irány szempontjából, szerfelett hideg, homályos, fél lapon át alig akad az olvasó egy verbum regensre. Palástolni látszik, a közbe ékelt incisumok rengetegével, azt, amit valóban ki mond. Csak levelein árad át az érzelem romantikai melegsége.

Végre maga elfoglalt álláspontja soha sem lehet végkép kielégítő.

Az ember nem merő érzelmiség, s a keresztyénség marad örökké „lélek és élet.“

Ez első pontnál (Lélek, szellem) állt be az elmélődés jogosultsága. A világtörténet rendező szellem itt is segedelmére jött az embernek.

Az elmélődés e szükségét a ker. elv áthatásánál fedezni a legnagyobb bölcsész, Hegel iskolája sietett sajátos eszmeelvűségével, s mindent átható dialectikájával. E téren merülnek fel tiszteletet parancsoló alapjai egy Marheineke, Daub, Göschel, Rosenkranz és Müllernek. Ezek közé tartozik lényeg jobb felével a roppant tudomány és tehetségű Baur is.

Fájdalom, az eszmeelvűség is saját álláspontján a gazdag tartalmu ker. elvnek csak egy főrészt fedezhette s nem az egészet. Erős átható dialectikájával majdnem az abstractumok világába emelt mindent. De hát szerinte a dolog lényege, a dolgok eszméje, s ez határozottan szellemi elem, de egyszersmind az örökké a fejtekező, magát motiváló életelv.

Kétségtelen az, hogy minden dolgok saját eszméjükben kerestetnek fel, végre is megtaláljuk azoknak éltető lelkét a legfőbb realitást, de nem különszakítva, mint ez az eszmeelvűség iskolájánál megtörtént, hanem élő egységben. A

tárgy él saját eszméjének, s az eszme, mint életelv fejtekezik, tünetkezik a tárgyban. Semmisen létezik eszméje előtt, ugy ezenkívül sem. E rendszer az egytetemes megelevenítés rendszere. Nincs itt hideg holt gondolat, skelet, szellemi cadaver mint Kantnál, s az észelvűek anatomicus asztalán, hanem élő, s magát tevő gondolat itt minden, s a világ maga nem egyéb mint a láthatóvá lett élő világeszme, a teremtői gondolat incarnatioja, megtestesült gondolat melyben lüktet folyvást a teremtői szellem immanens módon, de nem bele oszolva, besemmisülve, világgá válva. Ott áll e rendszernél mindenütt mint lángpallosú cherub, az örök dialectica, az immanens negatio, mely az eszme más miségét is világosan tudja. A tünetemény nem absorbeálja, hanem mutatja a tünetkezőt!

Azonban az eszmeelvű elmélődésnek a ker. elvre nézve szintén, mint már jeleztem, megvannak hiányai, t. i. hogy csak egyik oldalát képes fedezni a gazdag ker. elvnek, a szellemit.

Az ember még nem merő szellem, s a ker. elv nem merő szellem, hanem határozottan élet is.

De már sok hasznót hajtott az által, hogy megmutatta, miszerint a positiv keresztyénség alaptanai nem taszithatók ki a-szellemi gondolkozás köréből a szellem kifosztása nélkül. Nem oly mysteriumok azok, mint egykor felölők a rationalismus felületesen állítá, hanem mély eszmei tartalommal, tehát örök életmaggal bíró igazságok, melyek mellett mindent átható s a kéregnél meg nem álló erős dialectica harcol.

Igen, ezen irány dialecticai alapon igazolta a ker. alaptanok jogosultságát, s evvel feladatát e téren be is végezte.

Nagy baj volna az, ha a keresztyénség csupán speculativ alakjában volna hirdetendő. Hiszen ez mélyen esotericus jellemű. Csak arra való, hogy igazolva legyen az alaptanok jogosultsága eszmei tartalmoknál fogva azok előtt, kik gondolkozási magaslatra emelkedve, támadják meg azokat, mutassa meg, hogy ezen ellenséges gondolkozás félszegű, nem meríti ki a tárgyát, nem bír tovább haladni a kemény kéregnél, elkorhadt középkori logikák üres szabályainál, hagyományos formáinál állapodik meg, leül, s ott ül most is Aristoteles lá-

bainál, formát keres, nem lényeket. Cadavert boncol, s lelket akar találni. Nem mélyed be a dolgok lényegébe, a világorganismus titkaiba, mégis hitelt követel. Apodicticus akar lenni, s üres szóllamokkal, formákkal verdesi a levegőt maga körül. Mert a hol a tudat nem egy a léttel: ott csupán holt gondolatok üres vázaival, penészes árnyakkal szövetkeznek, s mint a palermói katakombákban élettelen csontalakokat állítanak össze a halál archivariusai.

Az eszmeelvűségnek él minden. A lét és eszme azonsága az ő rendszere, s az egész ker. tartalomban nem lát mást, mint egy isteni teremtői eszme magasztos fejlem menetelét.

De az is áll, hogy ezen irány merev egyoldalú haladásában az egyéniségben rejlő alapon csakugy eljutott Feuerbachban az atheologiáig, mint az észelvűség Straussban a keresztyénség nyílt megtagadásáig, s mint a jánosi meleg bensőség a bonaventurái, s kempisi mélységtől a stigmatisatiók beteges jelenségeig. Ez természetes következménye az egyoldalú fejlem merevségének.

De mindezekért nem az irány felelős, hanem csupán a fejlem egyoldalúsága.

Ezen irányok alapjaikban mind alkalmasak a ker. elv tartalma kimélyezésére, s illő korlátok között hasznos szolgálót tettek, és tehetnek, de egyoldalúságok merevségével mindég ártottak az ügynek, melynek szolgálatába szegődtek, mind pedig magokat tarthatatlanokká tették, végletökben megszűnván az emberhez tartozni.

Az, aki a ker. elv tartalma egészében felmutatni akarja, ovakodjék mindenekelőtt az irányok egyoldalúságától.

Ismerje el, hogy oly gazdag az isteni életelv, melynek kimerítésére az emberi tehetségek teljes, harmonicus össze munkálására van szükség.

Ne tagadja a ker. elv jogosultságát sem az akarat, sem az ismeret, sem az élet terén; mert kell, hogy a ker. elv, mint határozott akarat, ismeret és élet nyilatkozzék, azaz, az embert minden irányban áthassa.

Az már azonban az emberi egyéniségtől függ, hogy az ő

személyes szüksége, fejlettsége, álláspontja melyik által van főleg fedezve, de nem áll jogában az elv többi elemeit figyelem nélkül hagyni, vagy éppen jogosultságoktól megfosztani, sőt ha annak, a mit benne becsmérelni akar, teljes tudatára emelkedik, eljut oda is, hogy annak jogát, szükséges voltát belássa, s ha mégis nem látja be, annak maga lesz oka, és nem az elv, melyet áthatni nem akart, vagy nem volt ereje . . . oka; mert megállt a féluton . . . oka, mert egyoldalú fejlem útján halad . . . oka; mert nem akarja az egész tartalmat látni, hanem csak azt, mire neki személyes hajlama van. Nagyon hasonlít az ilyen azon emberhez, ki beköti szemeit, hogy joga legyen tagadni a napot, melyet látni nem akar.

Most ezen előzmények után átmegegyek a Schwartz-féle vallásjavító ajánlatok tárgyalására.

Dr. Schwartz Károly „Adalék a legujabb theologia történelméhez“ című szelleműs könyvében az egyházi theologia megtisztítását teszi céljává.

E nagy munkát ő speculativ világnézet alapján hiszi eszközölhetőnek.

Én, ki nagy tisztelője vagyok a speculationnak, ezt nem hiszem.

A speculatio az alanyi szellemélet szükségeinek körében mozoghatván, marad alanyi, más nem lehet.

Ezen az uton elő áll egy keresztyénség, mely az emberből indult ki, a mely tehát nem lesz soha az isteni élet fejleme az emberiségi élet körében . . . nem lesz a Krisztusban egyedinek az emberiségben megáltalánosulása, hanem lesz kiindulásában, fejlemében, s céljában emberalanyi.

A speculatio nem arra való, hogy maga teremtsen, hanem hogy a létrehozottat a maga részéről, felmutatván eszmei tartalmát, igazolja, mint a szellem magasabb dialecticájának credményét, mint beléletli szükségnek positiv alakját.

Ennyit tehát. Többet nem. Mindent semmiképen.

Dr. Schwartz javaslatánál nem hagyható tekintet nélkül az sem, hogy a speculatio a véges alanyban az alanyi dispositio irányában halad rendesen. Egyikben felemelkedik Böhmé-

vel és Schwedenborggal az empyreum azon magaslatára, hol az Absolutum örök világosságban lakozik, a másikban Feuerbachchal alámerül azon Geh-Hinnomba, hol az atheologia örök sötétsége borong.

A speculatiót megfelelő erős dialectica nélkül, e két irányban láttuk haladni.

Hogy e bajon segítve legyen Dr. Schwartz az erős dialectica helyett a történelmi kritikával óhajt szövetségre lépni. Van ebben némi utánzása Schleiermachernek, ki szintén helyet adott e reagens principiumnak saját művében, s ez oda vitte magával a meghasonlást.

A speculationak lehet dialecticája, de történelmi regulatora nem.

Nem irott okmányból indul ki, hanem a szabad alanyból.

— Igen, de hát — így szólal fel Dr. S. — a keresztyénységnek vannak irott okmányai is, Canonicus irodalma. Ezeket vegye kése alá a történelmi kritika, csak úgy, mint a többi emberi műveket. Birálja meg a történelmi fejletemet, de ne hunyja be szemét az isteni kijelentés új forrás pontjai előtt sem. (Melyek ezen új kijelentési forrás-pontok?) Azonban feladata lesz szakítani az inspiratióval, a Biblia szabályozó tekintélyével, a Krisztus dogmatikai felfogásával, a kettős természet tanával sat. sat. 687. lap.

A speculationak az a megbízása lesz ezen javaslatban, hogy építsen, de a történelmi kritikának az, hogy rontson eleve le mindent, a mi a speculationak alapul szolgálhatna. Szakadatlan építés és rombolás együtt egyszerre ezen élmelet.

Feltűnő, hogy a régi kijelentést alászállítja a semmiig, de igen érzékeny a kijelentés új forráspontjai iránt.

Mi ez? Hol rejlik ennek értelme?

A kijelentés tárgya világ a Megváltó személyében, a Jézus Krisztusban bevégeztetett, de subjektiv irányban kell hogy örökké munkás legyen. Azonban valamint a régi kulminált, mint centrumban a Krisztusban; úgy a későbbi alanyi mozgalmaknak oda kell viszonyulni. Azok előre vetett sugarai ama kijelentési napnak, ezek hátra felé vetett sugarai. A középpont

marad egy. A sugarak divergenciája nem tesz különbséget. A kijelentés mind a Megváltás eszméjében, s ennek személyes hordozójában központosul, s több kijelentés nincs tárgyilag, s ha több van, egyik sem lesz tökéletes, s így teljesen megnyugtató.

Dr. Schwartz javaslatában még Jézus történelmi emberi felfogását is ajánlja az új kor reformatorainak.

Ime ezen új reformator is azon kezdi, hogy a helyett hogy magát reformálná magát a szentséges Istenembert akarná az ő Prokrustes ágyába fektetni, s kiméretlenül levágni belőle mindent, a miben az ő becses arányát meghaladja.

Nem kell neki a Krisztusból semmi, megelégszik egyszerűen a názárethi bölcsessel, feltéve, hogy ez ezen pusztán emberi helyzetébe belenyugszik, s nem mondja ki többé soha azon vakmerő beszédet: „Én és az Atya egy vagyunk.“ „A ki lát engemet, látja az atyát.“ „Nekem adatott minden hatalom a mennyben és a földön.“ Ezeket nem szabad ismételnie.

De ha már a názárethi Jézus pusztán ember, honnan keríti elő számára azon centralizáló erőt és tekintélyt, hogy az összes emberiséggel magát fej gyanánt elismertesse?

Megszavaztatja par suffrage universelle emberiségi királynak? körülbelől úgy, mint Pilátus katonái, midőn királyi palástba öltöztették, s meg is koronázták... tövissel, s azután náddal verdesvén vérező fejét, s térdet hajtván előtte mondák: „Egészséggel zsidóknak királya!“

De ha még is reánk octroyálják ezen megszavazott emberkirályt, mi hasznát vehetjük neki?

— Magunk fogunk eléje szabni törvényt, s vele szentesítjük, s ezeket alkalmilag az idők, és korszellem (mert mindég mozog) szükségéhez képest ismét ujakkal cseréljük fel, s ezeket is szentesítjük vele ismét. —

És mit fog garantirozni ezen új királyság?

Képes lesz-e fedezni tulvilági, lelkeinknek az örökkévalóságba átnyúló érdekeit, s az emberiségi állam súlyos deficitjét eltörölni?

— Igen — azt mondja Dr. Schwartz 688. lapon, „eltöröl-

jük a dogmaticai képletet, a bünt, kegyelmet, helyettes elégtételt stb.

Ha bünt eltörülni lehetne!

Ha tabula rasat lehetne csinálni az életből!

Ha a lelkiismeretet némaságra lehetne itélni, hogy hallgasson a vádpontok felől, ha egyszer már megjavultunk!

Azt nem tagadhatjuk, hogy szülőinktől sokat öröklünk lelki és testi irányban. Sokan még a szülők büneinek büntetését is kénytelenek keresztül hurcolni az egész szomorú életen, de azt, hogy a meghasonlás, az Istenneli szakítás állapotában megzavart életforrás egész folyamában hordozza a mérget, melyet a folyam a forrástól vett át, azt már tagadjuk.

Nem akarunk bünhödni másért, de a fizikai leszármazás kórhagyatékait elfogadjuk.

A bünhajlam egyetemességét tagadnunk lehetetlen, de az emberi természet elbetegültségét még sem látjuk ki.

Az, hogy Jób így panaszkodott egykor: „Ki teheti tisztává a tisztátalan magból fogantattat?” S ez hozzá tartozik. Az ő kérdése. Feleljen reá.

Szóval a bün nem kell Dr. Schwartznak, s ekkor természetesen azon szerencsés helyzetben van, hogy a kegyelemre sincs szüksége. Szerencsésebb az apostolnál, ki mondá: „Kegyelemből vagyok, a mi vagyok.” — S így végre helyettes elégtétel és Megváltóra sincs szüksége. Elég lesz neki a Kánti és Schopenhaueri önmegigazítás.

De hát az a mult!

Az elkövetett bünt lehet-e megjavulással nembünné, a megtörténtet megneemtörténtté tenni?

Hasztalan! Régi adósságát még idáig soha senki sem róttá le az által, hogy ujat nem csinált. A mult vádoló adóssága utána kiált a világ végéig. Kereset alá fog esni elvégre is. Nincs menekülés az állítólagos megjavulás fényes bölcsészeti palástjában sem. Ha helyettes fizető nem kell, fizess magad. Ha terhedet nem akarod a részvevő isteni szeretet vállaira tenni, hordozd magad, ha elbírod, mind addig, míg a bün megszűnik lenni bün, és az Isten megszűnik lenni Isten.

Végre, hogy a kiinduláspontra visszatérjek, mire való volna az a Schwartz-féle történelmi Jézus, mire másra, mint-hogy legyen még is egy név, melyre hivatkozni lehessen mint valamely jóhitelű szolid cégre . . . legyen egy valaki, ki előtt pro forma meghajlani, valóban pedig, hogy legyen, a kinek civil listáját felszedni lehessen a hívő közönségtől, miután ily civil listát nem minden névhez lehet kötni.

Ime ez iszonyatos végeredménye a napi renden levő reformátori javaslatoknak . . . de az eredményt nem mondják ki, megállapodnak az okoknál, melyek azt még is okvetlenül előhozandják.

Ezen szomorú kép is, melyet most rajzoltam, arra int, hogy az isteni élettartalmu ker. elv taglalásánál az összes irányok harmonicus összemunkálását ismétlen ajánljam.

Dr. Heiszler József
dombrádi ref. lelkész.

II.

Nyílt levél a szerkesztőhöz főiskoláink ügyében.

Tisztelt szerkesztő ur!

„Magyar protestáns jogakadémiák“ cím alatt a legújabb füzetben megjelent rövid közleménye nagy figyelemre méltó. Ez alkalomból kívánok én is szólni az ügyhöz.

Már vannak a gymnásium mellett hivatalnok, ügyvédképezdéink és papképezdéink. Ezek képezték és képezik még most is nálunk az ugynevezett főiskolákat. A bölcsészeti szak a nevezett ágak mellett az ő egy vagy két tanszékével, a hol ugyan még ennyi is lappang, járulékul, mintegy kegyelemből szerepel, mintha egy főiskolának az volna egyenes és közvetlen célja, hogy hivatalhoz, életmódhoz, valamely keresethez segítsen. Egy tekintet a főiskolák, illetőleg egyetemek történeti fejlődésére, e fejlődés folyamán a tudományok lényege és jogosultságára, az ellenkezőről győz meg bennünket.

A középkorban az egyetemes értékű, semmi külön élet-

célra nem irányuló elméleti tudományok képezték az egyetemi tanulmányokat. Így volt ez a párisi egyetemnél, melynek mintájára alakultak későbbben a német egyetemek. A fakultások, e különös hivatásra készítők szakok, orvosi, jogi szak csak mint járulékok kerültek az egyetemhez, darab ideig nem benne, csak mellette állottak, nem olvadtak be; úgy hogy az egyetem, később az ártisták fakultása, a bölcsészeti szak, eleinte maga választotta a rektort, azután annyi szavazata volt, mennyi a többi fakultásnak együtt. A párisi egyetem mintájára alapított bécsi egyetem statutumaiban a facultas artium (bölcsészeti szak) „*pianutrix et alma mater omnium facultatum*“ neveztetik.

Épen így nyilatkozik Schleiermacher: „nyilván van, hogy a tulajdonképeni egyetem csupán a bölcsészeti szakban van összpontosulva, a másik három csak specialis iskola.“

Azon tudományok már, melyek egy teljes bölcsészeti szak tartalmát teszik következők :

„Az összes természettudományok s ezek alapja a mennyiségtan. Továbbá mindazon tudományok, melyeknek céljuk a subjectív szellem, valamint a nép és világ szellem legmagasabb nyilatkozataiban, a nyelvekben, állam alkotmányokban, az emberiség történelmében észt, azaz örök és változhatlan törvényeket mutatni ki. Ide tartoznak: a a psycholog, az ethicus, a statisticus, a philolog, a historicus. Ide esnek továbbá az aestheticus, a mytholog. Végre kifejtteni törekszik, mi minden tudás közös alapja, s hogy azon közös alapon hogy képez minden tudomány egyetlen egészet, tehát ide számítjuk a tudomány tanítóját vagy a bölcsészettanárt. Ez utóbbi rendeltetésénél fogva nevezik jelenleg a fakultást bölcsészetinek. Jogosan, minthogy a bölcsészet mint minden tudás encyclopaediája épen mint fakultássá lett egyetem annyi mint universitas scientiarum.“

Ebből látható, hogy a bölcsészeti szaktudományok, nem a logica, psychologia vagy a bölcsészettörténet előadásából állanak csupán s hogy a bölcsészet alatt nem valamely abstract, hus és vér nélküli csontvázszerű bölcsészetet kell érteni.

Schleiermacher ezt mondja: a bölcsészetet csak minden tudásra való élő befolyásában, csak testével a real tudással lehet a tudományos szellemet, mint legfőbb elvet, mint minden ismeret közvetlen egységét előterjeszteni és felfogni. Minden egyetem élete ezeken, minden munka sikere azon alapul, hogy ne a speculatio üres formája legyen az csupán, mivel az ifjakat tömik, hanem az ész és munkássága közvetlen figyeléséből minden real tudás szükségessége és terjelmébe való belátás származzék, hogy kezdettől fogva az ész és tapasztalat, a speculatio és empira között vélt ellentét megsemmisüljön s így az igaz tudás ne csak lehető legyen, hanem valóban létre is jöjjön. Mert a nélkül, hogy a különböző bölcsészeti rendszerek felett ítéletet hoznánk, világos, hogy különben semmiféle kötetlek nem lenne a bölcsészeti s egyéb tanítás közt s amannak semmi egyéb eredménye nem volna, mint valami logikai szabályismeretféle s a fogalmak és formulák jelentékekben és származékukban nem értett apparatusa.“

Ime a bölcsészeti szak rendkívüli fontossága, melyet a külföldi egyetemek nagy mérvben szem előtt tartanak. A berlini egyetemen e jelen félévben a bölcsészeti szakban csak maga a tulajdonképeni bölcsészet előadásával, rendes, rendkívüli, magántanár nyolc foglalkozik. A bölcsészeti szakban összesen legalább hetvenöt. Itt nálunk a pesti egyetemen a közelebbi múlt iskolai évben a bölcsészeti szakban magában huszonkét rendes tanár, rendkívüliekkel, magántanárokkal összesen negyvenhat tanár működött.

Már most hasonlitsuk össze ezekkel a mi úgy nevezett főiskoláinkat! A gondolat megáll és a toll fennakad.

A miket felhoztam azokkal nem a ref. jogakadémiákat, hanem azoknak oly számban létesítését tartom elítélendőnek. Jogi fakultásra a magyar ref. egyháznak szüksége van, hogy nem csak az elemi és gymnasiumi, hanem ezen fensőbb fokon is magához vonja, kapcsolja a világi elemet. Hanem itt már a kellő határt, mértéket, a mutatkozó nagymérvű tudomány-igényeket figyelembe nem venni, e mellőzés, nem számító rögtönzés azok, miknek gyászkövetkezményei a jelen és

jövő kor szigorú itélete alá esnek. Van öt ref. jogakadémiánk. Kettő tökéletesen elég volna. A két tiszai ref. e. kerületnek egy, a két dunainak egy. De erre már az illető egyházkerületek érintkezésére, társakozására lett volna szükség. Ez azonban mi nálunk fájdalom! nem megy, itt minden baj, veszély forrása. A konventnek, éppen ezen fensőbb tanügyi téren való eligazodás, az egyenként létező tanerők csekélységének figyelembe vétele, ezek bizonyos ágának, éppen a joginak egyesítése, hogy a többi szak annál inkább gyarapítható legyen, lett volna legszebb, legmagasabb feladata s csak így a legfontosabb ügy, a fensőbb tanügygyel lehetett volna oly közösséget a ref. egyház kerületek közzé behozni, melynek credménye leendett a legfensőbb közügyek felett legmagasabb fokon határozó konvent.¹⁾ No de ez minálunk nem megy, mint óldott kéve széthull egyházunk. Az ötvenes években a Bach-Thun korszak nyomása, szorítása alatt mily hatalmas összetartás volt, ma ez nem létezik, tehát széthullás. Pedig most, jegyez-

¹⁾ Az én csekély véleményem szerint is elég lett volna pl. a két tiszai ref. egyházkerület kebelében három helyett egy jogakadémia, s a végre, hogy ez így legyen, nem lett volna szükség konventre, hanem csupán a két érdekelt kerület őszinte egyetértésére s egyező akaratára. Történtek is e részben némi kezdeményező lépések, de minden siker nélkül. — Őszintén tisztelem azon szíves jóakaratot, amely nálunk a szétszórt erők egyesítését stb. emlegeti; de részenről, aki több konventekben és másféle egyetemes tanácskozásokban vettem már részt, bátran merem állítani, hogy nálunk az a „tömörülés“ rendkívül nehezen megy, és ha netalán akár egy határozatképes konvent, akár egyesített jogakadémiák alakjában vagy más eféle alakban létrejönne is, nemsokára ismét fel fogna bomlani, éppenugy, mint a hogy pl. az evangélikusok odahagyták az országos egyesült pesti protestáns főiskolából dunamelléki református (vagy tán inkább, modern) papnöveldévé lett, egykor mindenestre nagyreményű intézetet; s éppenugy, mint a hogy dicstelenül szétmállott az egykor szintén oly sokat ígért magyar ref. egyetemes tanügyi bizottság is. Nálunk talán még magánál a szétszakhadozottságnál is nagyobb baj az, hogy valahányszor az egyesülés munkába vétetett, mindig lehetett venni észre valamely egyéni vagy provinciai érdeket, amely az egyesülés örve alatt, saját célját kívánta elérni. Oh fájdalom! ma már sok meglepőt és keserűt mondhatnánk arról is, hogy vajjon a patens elleni küzdelemben valóban vallásunk tiszta érdeke tartott-e össze bennünket? — Talán tán egy valódi alkotmányozó zsinat segíthetne a bajon, haugyan arra minden tekintetben kellően elkészülhetnének.

Szerkesztő.

zük meg jól, nagyobb erő és hatalom fenyegeti iskoláinkat, nemzetünket mint a jelzett korban, oly erő hatalom, melynek terjeszkedése, hódítása ellen semmiféle törvényre, nemzeti jogra nem hivatkozhatunk. Ez az európai műveltség, tudomány ereje és hatalma, melyek a tért, távolságot nem ismerő gyors közlekedési vonalakon ellenállhatlanul hatolnak be hozzánk, versenyre szólítanak, mit ha ki nem állunk : oly vég leveretés mely ellen nincs jogszerű felebbezés soha. Tehát összetartás, tömörülés, ezt kellett volna felismerni mint léletszükséget; a viribus unitis csak a mi maroknyi magyarság, s még kisebb maroknyi magyar protestánság jelszavunk lehet és kell hogy legyen.

Sárospatak november 3. 1875.

Bihari Imre.

III.

Luther mint nyelvreformator s az ő méltatói.

A mi a görögöknek Homér, az, sőt még sokkal több volt s fog is maradni a németeknek Luther. Ha Maeonides, mint a görög költészet teremtője az összes nép életére kiszámíthatlan befolyást gyakorolt, úgy, hogy a későbbi epikai költészet általa vette életét s a lantosok lantjai csak az ő szellemének lehelletére nyerték erejüket a „magasztos“ kifejezéséhez, másképp ama fenséges jelenséghez, mely az író szerint életünk hű kísérőjeül rendeltetett; ha Aeshylus hatalmas cothurnusa Sophoclesnek a legmagasabb művészi tökélyt, Euripidesnek a leglágyabb illetődést kölcsönzé; ha a történetírók, szónokok, bölcsészek ez ősapától a nyelv fejlődésben nyertek táplálkozást; ha a képző művészet e behatás alatt a legnagyobb műremekeket teremté meg: akkor Luther volt az, mint a jeles professor Lehmann „Luther's Sprache“ című munkájában mondja, ki az elfajzott, szétforgácsolt, tehát a legnagyobb elhanyagolásba süllyesztett s mindinkább szellemtelenné vált, elvadult német nyelvet egész nemzeti jelleg alapján gyümölcsöző szellemben kelté új életre, mely által a nemzet magát

és nyelvét ismét egyesülve tudható. — Mely csodálatosan be-
következett esemény, nem csak azon körülményben találja
meg indokát, hogy ő a nyelvet rendkívüli hatalommal kezelte,
de abban különösen, hogy Luther a szeretet lángjával, vas szor-
galommal a lelkesültség ihletével működött; s azért nevezik
őt ellenesei oly gyakran rajongónak, mert az akadályoktól
nem csak hogy vissza nem rettent, de még határozottabb ösz-
tönt nyert azok legyőzéséhez, pedig a nyelv érdekében vég-
hezvitt epochalis mivelete azon időre esik, melyben a legkese-
rűbb nélkülözéseknek kitéve, az olasz hierarchák ellen kellett
harcot vívnia, kik az emberi szabad szellemet a legerősebb
bilincsek közé akarták helyezni, a hirdetett tant rabszolgai
módon szeszélyek játékaul s mint álomport butítószertül hasz-
nálni fel; a keresztyénség szelleme kiirtásával, szeretet, vilá-
gosság helyett száraz rideg életet, s szárnyszegett gondolko-
dást honosítani meg. Luther ép az által emelkedett nagygyá,
mert dacára az erős nyomatásnak a keresztyénség szellemétől
s a nemzeti érzettől áthatva, azokat egyesülten tette magáévá
s vállalta el az óriási harcot.

A bibliai fordítás és annak újbóli átalakítása érdekében
tett fáradhatlan kísérletei igazolják, hogy mily véghetetlen
nehézségekkel volt kénytelen megküzdeni, míg a megvetett,
parlagon hagyott nyelvnek tarkázott s homályos vegyületéből,
tisztábbat, magasabbat mutathatott fel, sőt nem elégedett meg
azzal, hogy kellő magaslatig vitte a nyelvátalakulását: hanem
annak tiszta alapján hűséggel, erőteljességgel ismételve dol-
gozta át a bibliát; melynek méltatásával a multban sem ma-
radtak el a németek, mert sikerült kísérletekben tüntették fel
a Luther által reformált nyelvnek szellemét s mély jelentősé-
gét. — Igy G. F. Grotefendnek mindjárt a szabadság háboru
után jelent meg s nagy hatást keltett „L. érdemei a magasabb
irodalmi nyelv kifejtése körül“ című értekezése. — Negyven
évvel később, tehát 1859-ben J. C. Wetzelnek bár nem be-
végzett de sokra méltatott Syntaxisa „Luther nyelvezete az ő
biblia fordításában“ név alatt. — 1861-ben pedig K. From-
manntól jelent meg három alapos értekezés az ide vonatkozó

„Nyelvbeli szók genusai, nemnélküli határozók s az ige ragozásról“; ugyan akkor Ph. Dietztől egy szorgalmasan kidolgozott „Szótár L. irodalmi műveihez“; melyből azonban csak az első rész jelenhetett meg. — Egy „Bibliai szótárt“ Luther fordításaihoz W. A. Jütting adott ki 1865-ben; de ez időtáiban a leghatalmasabb munka, mely kizárja a Syntaxist 1869-ben E. Opitz-tól „Luther nyelvezetéről“ címen jelent meg. —

A felhozott jelenségek dacára e téren nagy hiányok mutatkoztak s azok pótlására újabb időben a hivatalától vissza vonult professor Aug. Lehmann vállalkozott, ki feltünő lett már az ötvenes években Göthe és Lessing nyelvének művészetéről írott tanulmányai által. Ide vonatkozó nagybecsű dolgozatai közül kiváló értékesnek bizonyult be az 1873-ban megjelent „Luther nyelve az ő új testamentomi fordításában“ című munkája, mely szigoruan az említett részére vonatkozott a bibliának, s melynek különösen „Zsoltár“ részével mélyen hatott a nép lelkébe. — Magyarázatát annak, hogy azon óriás anyaggal, mit munkájában felölelt, oly sikeresen boldogult, könnyen megtaláljuk, mert Lehmann is a biblia e részét újra és újra átdolgozva örökölte már. — Ezek után jogosult lehet a remény, hogy tudósunknak az Ótestamentom körüli munkálódása és kezelése a nagy reformátortól visszamaradt adatoknak most már könnyebbé vált; mert e téren a gondolatnak szabadabb menete lesz mint volt akkor, midőn idegen nyelvekkel volt kénytelen megküzdeni. — Nagy hordereje azonban e küzdelemnek sem maradt el, mert az önművelődésre oly rendkívüli befolyással volt, hogy ez adta a képesítést Luther nyelvészeti műhelyébe mélyebben beletekinthetni.

Lehmann épen úgy nem volt Luther összes művei érdekében általa a még mostanig felmutatott eredményről oly feltetéssel, hogy az egy teljes grammaticát képezne, mint nem volt Göthe munkáit illetőleg sem. — Figyelmét ő leginkább a mondat szerkezetre fordította s ez volt kutatásainak évekig legkedvencebb tárgya, mit igazol negyven évvel ezelőtt megjelent „A periodusoknak közönséges mechanizmusa“ című

munkájában, melyről még különös kitüntetéssel említi fel egyik bírálója : hogy abban a szerző behatólag s kimerítően értekezik a textusokról, sőt figyelemre méltó ajánlatokat tesz azokat illetőleg; nagyon tanuságos e mellett visszapillantása a görög exegisre és annak összehasonlítása az újabb fordításokkal. — Lehmann bírálói, mint sajtósági körülményt hozzák fel: hogy ő a nyelv szabad mozgékonyságának, folyékonyságának néhol nagyon is szűk korlátokat szab, de a világos értelem azért sehol sincs megzavarva, s nincsenek meggyőzve annak okáról sem, hogy p. a rómaiakhoz írott levélben törzéseket tesz. — Észrevételei, megjegyzései melyekkel műve kísérve van épen oly tanulságosak, mint a mennyire igazolják a határtalan szorgalommal teljesített kutatásokat, az összeállítás pedig nyelvészeti tekintetben bir nagy jelentőséggel.

Lehman könyvéhez egy szótár is van mellékelve, melynek kidolgozásánál az újabb nyelvészet volt irányadó, sőt sok tekintetben e téren egy új utat tárt fel, melyen őt inkább követni, mint korlátozni érdemes; de nem marad háladatlan a régi nyelv iránt sem, s ez nagy tapintatra mutat; mert hogy bepillant Luther nyelvezetébe nem csak a történeti és nyelvészeti kifejlődés tekintetéből nevezetes, de saját irodalmának megértéséhez is nagy fontossággal bir, úgy szinte mindazon classicusokra nézve, kik Luther bibliájának szelleméből nyertek fogékonyságot, s nyelvének szépségéből táperőt a classicitas magaslatára eljuthatni; kik közé nem csak a „Messiás éneke” tartozott, ki ódái közül Luthernek is ajánlott fel egyet, s nem csupán az isteni tudományyal foglalkozó Herder: hanem a többi lánglelkű író is, mint Göthe, Schiller, Lessing, kiknek a biblia meghitt könyvük volt, s melyre kifejezéseikben nagyon sokszor visszatértek. — Ha műremekeikben vizsgáljuk e jeleket: úgy találjuk, hogy a Luther bibliájának nem csupán nyelvezete, de mondhatni a keresztyénség illatozó árja is a legnagyobb mérvben hatott e mester írókra, kik hitellenesek sohasem voltak, sőt attól áthatva a nagy újító művéből az elválaszthatlan Krisztus szellemét a legnemesebb ösztönt öröklék.

Sáfrány Péter.

Néhány szó Méliusz Péter sirjáról s szives kérelem történettudósainkhoz.

Kétségenkívül emlékezni fog még a tisztelt olvasó, hogy a debreceni ref. egyházi előljáróság és nagy közönség, Méliusz Péter nagyhirű debreceni lelkész és szuperintendens halálának harmadik százados fordulati napját, az 1872-dik évi december 15-dikén, a lehető legegyszerűbb és rövid, de azért komoly és tekintélyes ünnepélyvel megülte, egyszersmind az is elhatározott, hogy Méliusz Péter hamvai felett önkéntes adományokból egy siremlék állíttassék fel. Az 1873-dik évi szeptember végén pedig, az adakozások eredményéről jelentés tétetvén, egy küldöttség neveztetett ki avégre, hogy „a felállítandó sirkő minősége, formája és felirata iránt“ adjon véleményyt és a költségvetést is készítse el. — Miként az említett ünnepélyen az emlékbeszéd tartása, úgy e küldöttség elnöksége is reámbizatos, és én mindkét megbizatos a legőszintébb készséggel elfogadtam, mert csak tisztelni tudtam és tudom a debreceni ref. egyházi előljáróság ez ügyben kifejezett kegyeletes indulatát és nemes törekvéseit.

Végzetlenül sajnáltam és sajnálom azonban, hogy részint gyakori gyengélkedéseim, részint néha néha a tisztelt kiküldött társaknak is egy vagy más körülmény általi akadályoztatása, részint és főleg az ügyben előttem felmerült történelmi nehézségek és kétségek mindezideig meggátoltak abban, hogy az emlék rögtön felállításának tényleges munkabavételét nyugodt lélekkel javallhatnám.

Ha a Méliusz sirjának helyére s más viszonyaira vonatkozó eddigi történelmi ösmereteket tekintjük: nincs előttünk semmi nehézség, mert hiszen széles körben ösmeretes Debrecen városa jegyzőkönyvéből egy 1572-dik évi december 16-diki latin nyelvű bejegyzés, amely épen Méliusz haláláról s temetéséről emlékeztvén, nyilván mondja hogy ő „a keletre fekvő temető kertben a nagyobbik domb tetejébe temettetett el, és sirja felibe igennagy kö

hengerítettett.“¹⁾ Debrecen városának egykori nagy tudományu tisztí orvosa Weszprémi István pedig világosan említi miszerint, Méliusz a cegléd utcai kapun kívüli város alatti temetőben temettetett el, és „sirköve még ma is fenvan.“²⁾ Egyenesen e pontra támaszkodott derék egyházi történetírónk Tóth Ferenc is, midőn ezt mondja Méliuszról: „a cegléd utcai temetőben, mint ezt az ő sirköve most is mutatja, eltemettetett.“³⁾

Miután a ceglédutcai temetőben épen a kapuval szemben valóban mai napig létezik egy nagy domb s a dombtetőn ma is látható két kőkoporsó, amelyek közül az egyik, és pedig az inkább központon fekvő, sokkal nagyobb mint a másik, s e nagyobbikon folyvást láthatók némely betűk romjai: nemcsuda ha igensokan épen napjainkban is, e nagyobbik követ tartották és tartják a Méliusz hamvait jelölő sirkőnek. Azokra nézve, akik ily véleményben vagy talán épen meggyőződésben vannak, valóban semmi nehézséggel nem jár a Méliusz sirkővének felirattal ellátása és felállítása. Fájdalom! én részemről, még ez időszerént, egyáltalában nem lehetek ezen helyzetben. Ugyanis

Ama nagy kőkoporsó egyáltalában nem a Méliuszé, hanem az én határozott meggyőződésem szerént a Komáromi Csipkés Györgyé. Ezt eddigelé, irodalmunk mezején csekély tudomásom szerént legalább, nem említette sőt nem is sejtette senkisé; mert az idevonatkozó adatok, csak a legujabb időben jöttek világosságra.

Különös, hogy noha Komáromi Csipkés György Debrecennek minden bizonynyal igen kitünő, tekintélyes és nagy tudományu predikátora volt s e mellett mint hazai író is, nem-

¹⁾ In horto sepulturae ad orientem, in vertice collis majoris tumulo est conditus, quo ingens saxum involutum est.

²⁾ In coemeterio suburbano extra portam cegledinam tumulatum fuisse, monstrat lapis sepulcralis hodieum superstes. — Biographia medic. I. Lipsiae. 1774. 106. l.

³⁾ Tul a tiszai püspökök élete. Győr. 1812. 62. Itt azon hiba is át van véve Weszprémítől, melyszerént ez, Biogr. IV. 362. december 10-re teszi a Méliusz halála napját.

csak a theologiai hanem más tudományok mezején is, irodalmi műveinek mind számánál mind belbecsénél fogva valóban kitünő helyet foglalt el, s efelett még, egy oly tekintélyes családot is alapított, amelynek néhány tagja Debrecen történetében igen hatalmas szerepet vitt és amely későbbben számos kitünő magyar nemes sőt főúri családokkal jött rokonsági kapcsolatba : mindemellett is, az ő halálának mind helye mind különösen ideje ez ideig anyira ösmeretlen vólt, hogy a hazának s épen magának Debrecennek is legkitünőbb írói szembe szökő hibákat s tévedéseket követtek el e tekintetben.

Szinyei Gerzson sárospataki tanár urnak sikerült végre épen e folyóirat jelen évi februári füzetében a Komáromira vonatkozó többrendbeli adatok között azt is szilárd alapon bebizonyítani, hogy Komáromi 1678. október 6-dik napján hunyt el. S im alig jelent meg a Figyelmező februári füzete, s a Magyar történelmi társulathoz küldött onnan pedig hozzám vizsgálat végett áttett oly levelek egyikében, amelyeket a XVII-dik században magyar protestáns lelkészek intéztek főleg Heidegger nagy hírű zürichi tanárhoz, — Kocsi Bálint egykori gályarab s pápai tanár 1679. mártzius 26-dikáról világosan írja épen Heideggerhez, hogy Komáromi Csipkés György Debrecenben az előző évi október 6-dikán hunyt el. A fentebbi adat tehát, más oldalról is dönthetetlenül megerősítve lön.

A Zürich városi könyvtárban őrzött említett levelek egyszerű és sok ponton nagyon hiányos másolata viszont alig érkezett a Történelmi társulathoz s hozzám, s im az említett társulat közlönyének a Századok-nak folyó évi áprilisi füzetében Ifju Bölöni Sándor ur közli, éspedig az eredetiből, Komáromi Csipkés Györgynek 1663. február 6. Debrecenben kelt végrendeletét. Ennek 3-dik pontjában, már szóról szóra ez áll : „Hogy az testem temetsége helyén építaphiumot — hogy a sok változatokban következhető állapotok miatt, vagy bálványozóktul vagy egyebektül testem vagy tetemem ki ne hanyattassék, — ne csináltasson, (t. i. neje) hanem egy nagy követ hozasson reá, hogy az sok temetkezők és sir-

ások miatt meg ne háborgattassék, arra is bár nevetem ha felis, de egyéb titulusomat fel ne metszesse.“

Az említett dombon levő s már minden oldalról megrongált nagy koporsónak délre néző oldalán, a betük romjai közül, a következő egymás mellett álló betük tisztán és világosan kivehetők : . . . SC.COMA. . . . . Miután pedig Komáromi Csipkés György, műveiben és másutt, latinul rendszerént így szokta nevét írni: *Georgius C. Comarinus*, sőt végrendelete alatt álló pecsétjének is egyenesen ez a körirata : a nagy kökoporsó romjai között szerencsésen fenmaradt ama betük, csekély véleményem szerint nem egyebek, mint épen Komáromi Csipkés György latinus nevének legjellemzőbb betűi. Figyelembe véve még a többi töredékesen látható betűket is, vékony sejtelmem szerint a felirat szövegének főrésze ilyen forma lehetett: *Georgius C. Comarinus*.

Quiescit hic in Domino. . . . 4)

Szabad legyen még felemlíteni mint Komáromi Cs. Györgyre vonatkozó s eddigelé szinte ösmeretlen érdekes és fontos adatot, miszerint a tiszántuli ref. egyházkerület legrégebb eredeti jegyző könyvének 95-dik lapján, az 1657-dik évi június 17-dikén Nagy-Bányán tartott zsinatban, a lelkészi hivatalra felavatottak és pedig az akadémikusok között a legelső sorban betürül-betüre ez áll :

„*Georgius C. Comaromi Debrecenbe.*“

A város jegyzőkönyvéből pedig, Sinai Miklós ezt jegyezte valaha ki Komáromira vonatkozólag, 1663. mártzius 10-dikéről ; „Komáromi György uram, megmarad; fizetését keveselli, diffikultálja kiváltképen a fa dolgát. Amint maga ő

4) Különösen megjegyzendő, hogy a Csipkést jelentő C. előtt a pont, a mai nap is a legvilágosabban kivehető. Az északi oldalon legelől nyilván ott áll a nagy Q. mellette az I, s kivehetők még távolabb OMI betűk is egymás mellett. Én egypárszor már egy kissé tüzetesen vizsgálgattam ugyanezen követ; de reményelem, hogy ha ez, mohtól és egyéb-től kellően megtisztítva lesz, a betűzés még szerencsésebben előre haladhat. — Leglényegesebbeknek tartom a Komáromi nevére utaló betű maradványokat, mert nekem legalább mindezideig nem sikerült azoknak alapján vagyis azokból, sem a magyar, sem a latin nyelv mezejéről valami érthető és elfogadható szót előállítani.

kegyelme mondja, nem úgy prédikál mint a több papok. O coecam et fatuam ambitionem!“

Visszatérve már a sirokhöz, méltán ezt mondhatja most még valaki: „Ha megengedjük is azt, hogy ama dombon a nagyobbik kökoporsó valóban a Komáromi Cs. Györgyé, — ott van a másik, amely kisebb, és egyetlenegy betűt sem mutat ugyan, de bizonyosan a századok rombolásai miatt: tehát ennek kell lenni a Méliuszénak.“

Részemről ezen nézetet sem fogadhatom el nyugodtan, mert ama dombon, mára a XVI-dik század második felében, a Méliuszén kívül, legalábbishárom, debreceni papnak kökoporsója állott még. Ugyanis.

A méltán nagynevű Bod Péter, Hungarus Tymbaules című és siriratokat vagy gyászverseket tartalmazó gyűjteményének 1764-ben megjelent első kötetében a 20-dik lapon, következő gyászverset közli :

Petri Melii superintendentis, Stephani Chrysopoei, Valentini Hellopoei, Thomae Félegyházi virorum doctrina et pietate excellentium, pastorum debrecinensium, Anno MDLXXII. def.

Quatuor hic nostri praestantia lumina regni
Condita perpetuo vivere digna jacent.

Steph. Félegyházi.

Megjegyezve, hogy 1572, mint halálév, csak Méliuszra tartozik, — magából a gyászversből, a melyet Félegyházi István a Tamás testvére és debreceni tanár irt, nyilván van, hogy ama négy kitünő férfi hamvai egymás mellett nyugovának.

Ugyakcsak a Bod Péter említett gyűjteményének első kötetében, a 29-dik lapon áll, az 1586. január 17-kén elhunyt Félegyházi Tamás halálára és sirjára irott egyik gyászvers is, mely így kezdődik :

Inspicis hanc molem lapidum nec tergis ocellos,
Pectus habes durum, duraque corda geris.

Publica cur patriae non defles d amna? nec ullo

Prosequeris luctu? Saxea corda geris.

Sta precor, hac sub humo et quinam nunc disce quiescat etc.

Aláírva e versnek is Stephanus Félegyházi, rector scholae debrecinensis.

Ezen vers első soraiból is nyilván van tehát, hogy azon a helyen, ahol Félegyházi Tamás nyugszik, már 1586-ban más országos érdemű kitűnő férfiak is nyugodtak, és hogy sírjok felett nagy kövek voltak láthatók. — Az volna tehát a kérdés, hogy a Komáromi Cs. Gy. nagy kőkoporsója közelében lévő kőkoporsó maradvány melyiké a négy férfiú közül, sőt hogy vajjon szükségesképen valamelyiké-e a négy közül?

A Bod Péternél lévő adatokat ismét nem ösmerik Debrecen tudósai, mert fel sem lehet tenni, hogy ha ösmerik, fel nem használják azt. Hiszen Bod Péter igen tekintélyes tudós történetbuvár és író volt s az általa közét tett gyász és sirversekről nyilván mondja, hogy azokat a régi sírkövekről vagy könyvekből minden változtatás nélkül vette át és közli. De mindazon tudósok, akik valaha a debreceni papok és tanárok sorozatát összeállították, mint pl. Ember Pál, Weszprémi, Hunyadi Ferenc és mások, Chrysopcoust és Félegyházi Istvánt még csak névleg sem ösmerik. — Ami ismét nem csuda, mert Bod Péter emlegetett gyűjteménye, amint gróf Mikó Imre Bod életrajzában megjegyzi, csak 400 példányban nyomtatott Enyeden, s így nagyon kevés példány kerülhetett onnan be Magyarországra.

Chrysopcoustról,⁵⁾ a Bodnál lévő adaton kívül én sem tudok jelenleg többet, mint azt, hogy ő debreceni fi volt s tanult a wittenbergi egyetemen is, mert ennek anyakönyvében, 1571. april 29-dikéről neve után világosan ott áll: debrecinus.

Szikszai Hellopocus⁶⁾ Bálintról már régolta és széles körben tudva van, hogy ő miután több éven keresztül tanulmányozott a wittenbergi s genfi főiskolákban, visszatérvén, a

⁵⁾ Magyar neve Arany, Aranyász vagy Ötvös lehetett.

⁶⁾ Véleményem szerint, a hélosz görög szótól mely szeg et jelent, anyi mint szegkovács, Nagelschmied, lakatos, vagy finomabb munkákat készítő kovács. Ugy látszik tehát, hogy Szikszai Hellopocus Bálint is egyenesen a derék Szikszai Fabriciusok jelescsaládjához tartozott s talán csak azt akarta kifejezni, hogy az ő atyja, finomabb munkákat készített.

hazába, először egri majd későbbben debreceni lelkipásztorrá lön s ez utóbbi hivatalban épen Méliusz utóda volt, de itteni szolgálata, három teljes évig sem tartott, mert 1575. mártzius 3-kán elhunyt Debrecenben ifju korában. Már debreceni lelkipásztorsága előtt hü, tudós és kitartó társa volt ő Méliusznak azon kor rendkívül sulyos vallásügyi küzdelmeiben. irt több műveket s irtói és tudományos képességre nézve, véleményem szerint nemcsak utóléri, de felyül is mulja Méliust.

Hogy Félegyházi Tamást milyen papjának tarthatta Debrecen városa, mutatja a városi jegyzökönyben a következő egykoru bejegyzés: Anno 1586. clarissimus ac doctissimus vir D. Thomas Félegyházi, pastor ecclesiae Dei in oppido Debrecen vigilantissimus ac dignissimus, post multos labores indefessos, sudores, vigiliis et lucubrationes cum maximo ecclesiae totius debrecinae luctu et ejulatu, 17. jan. noctis hora 9. pacifice et conscientia pura in Christo obdormivit.“ Mint tudományos irtó is kitünő volt Félegyházi; az egész uj testamentomot görög nyelvből magyarra fordította, amely mü épen az ő halálakor is sajtó alatt volt még a debreceni nyomdában, s az eleibe Gönczi Fábrius György debreceni tudós lelkész és szuperintendens, Debrecen város tanácsához intézett ajánló szózatot irtván s ebben felemlitvén a hazai s épen a debreceni kitünőbb reformátori férfiakat is, mint pl. Bálint papot, Radán Balázst, Kalmancei Mártont, Szögedi Gergelyt, Huszár Gált, Méliusz Pétert, Szikszai Bálintot: ezt veti hozzá: „kik között nem utólsóbb sem haszontalanb volt Félegyházi Tamás is, kinek Isten a szentírásban jó értelmet és az tanításban szép módott adott volt“. Ezek szerént Félegyházi Tamást egy nagyon illetékes vélemény, egy sorba állítja nemcsak Méliuszszal, hanem Debrecennek legkitünőbb reformátori férfijaival.

A Méliusz és társai sirjának közelében nyugszik még Hodászi Lukács igenszeretett debreceni lelkész és szuperintendens is.⁷⁾ Hunyadi Ferenc egykori deb-

⁷⁾ Hodászi Lukács mint tudva van, 1613. májns 15. halt meg, a templomi szószéken, gutaütésben. Hogy mily rendkívüli kedves papja

receni lelkész majd szuperintendens ugyanis, a debreceni gyülekezet anyakönyvei egyikének végén, az 1783-dik évben, megkísértvén összeállítani a debreceni lelkészek sorozatát, Hodászi Lukácsnál ezt jegyzi meg: „*Monumentum hujus viri saxeum, extra portam cegledinam, in valle, ad sinistram situatum, et jam terrae penitus immersum erui curavi a 1783. ubi cernitur*“. Hunyadi tehát Hodászi Lukácsnak a földbe egészen elmerült kő siremlékét kiásatta, és az, 1783-ban látható szemlélfelhető volt. Volt Debrecennek egy Pathai István nevű papja is, és ennek, még a cegléd utcai temető dombján állott sírkövérolvasta le Hunyadi, hogy 1711. jul. 27-dikén hunyt el; életének 57-dik, debreceni papságának 29-dik esztendejében; „*teste lapide ejus sepulchrali extra portam cegledinam in colle*“. — És ime ma már sem a Hodászi, sem a Pathai sírköve egyáltalában fel nem ismerhető s egyuttal kérdésbe tehető az is, hogy a dombon, a Komáro-

lehetet Debrecennek, mutatja az ő halálára irt, töredékeiben széles körben ismeretes 31 szakból álló gúnyvers:

Igy sir a fehér hattyu Meánder vize partján,
Mikor kesergi magát, halálának végső napján,
Igy zokog a szép gelicze özvegységében asszu fán,
Szerelmes társa halálán . . . . .

Árva hazám Debrecen! hová tőd a prófétát,
A vén jámbor hiv szolgán nem reszket-e a szived már,
Ama drága lelkü Józsuén nem nyilik-e meg a szád,
Nem könyvez-e az orcád? . . .

Sovány immár fogadon mind ételed s italod
Nem készülsz olyan gyorsan mikor a harangszót hallod
Csaknem meghasad szived azon hogy csak helyét látod
És tanítását nem hallod.

Mézbeszédü Lukács pap! drágább myrtusolajnál. stb.

Ennek egyik versszaka ez is:
Debrecennek utcai sírjátok sorsotokon, stb.

Valaha az egészet közlöttem volt valamelyik debreceni lapban. — A versfökből Joannes Smygmatopaeus debrecinus jó ki. Magyar családi neve tehát Szappanos lehetett; úgy tetszik, hogy valaha a wittembergi magyar tanulók névsorában láttam őt.

mi sirköve melletti most is látható másik kő, nem épen a Pathaié-e? Csak egy század is mélyen a földbe merithette s másként is tetemesen megrongálhatta tehát a kőkoporsókat. De nem csak az enyészetnek s a természetnek, hanem durva emberi kezeknek tetemes rongálásai is látszanak a sirköveken.

Nagy figyelemre méltó, hogy noha Hunyadi, amint az idézett egypár adat mutatja, kitünő figyelemmel kísérte s vizsgálta a cegléd utcai sirköveket: mindazonáltal egyetlenegy ígét sem szól arról, hogy a Méliusz és társai vagy a Komáromi Csipkés György sirkövét látta és felismerte volna. Ő bizonyosan nem látta vagy nem ösmerhette fel azokat, mert vagy már a földbe lemerülve, vagy tetemesen megrongálva valának. Ha Hunyadi nem látta, bizony aligha látta azt, véleményem szerint, a z ő kortársa a rendkívüli sikeres gazdag adatgyűjtő, de sok helyütt nagyon könyelmű és kritikátlan Weszprémi is, hanem csak némi hagyományyszerű tudomása lehetett a Méliusz sirjának helyéről s azt vélte, hogy a dombon látható valamelyik sirkő, bizonyosan a Méliuszé; — holott, szorosán véve a dolgot, még az is kérdésbe jöhet, hogy azon igen nagy kő, ingens saxum, amely a halála után nem sokkal, t. i. 39 óra mulva eltemetett Méliusz sirjára rögtön az eltemetés után hengerítettett, involutum est, nem felirat nélküli volt-e; s így épen ennél fogva, nem kellett-e annak, a későbbben oda halmozott nagy számú kőkoporsók között vagy alatt, csak egy század mulva is, szükségképpen felismerhetetlenné lennie?

A Méliusz sirjára vonatkozó fent említett adatokat, én is csak a közelebbi időkben vettem tüzetes nyomozás és vizsgálat alá, ami nem kevés időt vett igénybe.

Legelőször is azt látván a Bod Péter által közölt adatokból, hogy Méliuszszal egy sirban, vagy az ő közvetlen közelében Debrecennek más, országos tekintélyű lelkipásztorai is nyugosznak: azon határozott meggyőződésre jutottam, hogy ha mi most felállítunk valahova, tehát pl. ama dombra, Méli-

usz állítólagos sirja felibe egy emlékkövet, amely Méliusz mint debreceni lelkipásztort, és csak is egyedül őt említi és dicsőíti, az ő hozzá minden tekintetben méltó s épen mellette nyugovó hajdani derék lelkipásztorokról pedig mélyen hallgat s egyetlenegy ígét sem szól: akkor, előbb vagy később, de minden bizonynyal fel fogna támadni ellenünk a hazai protestáns tudományosság ítélete s nem lehetetlen, hogy ilyen formán fogna szólni: ezek a debreceni papok és tanárok, vagy azt sem tudták, hogy az ő saját országos híri elődeik közül, kik nyugosznak az ő legkitünőbb temetőjüknek főpontján; vagy ha tudták, elnyomták és eltapodták a történeti igazságot s egy ilyen, meg ilyen irányzatnak bálványozóivá lettek, midőn Méliusz mint debreceni papot emlékekkel stb. dicsőítik s mellette még csak fel sem említik pl. Hellopoeust és Félegyházi Tamást, akiket a hajdani Debrecen épen úgy sőt talán jobban tisztelt mint Méliuszt. Nem lehetetlen, hogy kivált korunkban s némelyek részéről a „szenvedélyes“, „türelmetlen“, „zordon“, „hatalmaskodó“, „erőszakoskodó“ s még ezeknél is sokkal csattanósabb mindazon jelzők, amelyek valaha Dudics Endrétől kezdve a legujabb időkig Méliusz jelleme és emlékezete ellen sujtattak, most ismét erősen forgalomba hozatnának.

Végzetlenül sajnálnám, ha engem bárki is félreértene. Őszinte tisztelője vagyok én is az igazság határáig, Méliusz emlékezetének s nagy érdemeinek, s ezen tiszteletemet, ha szükség, a lehető legnagyobb nyilvánossággal s a legkellemetlenebb körülmények között is ki merném fejezni. Ámde itt most nem egyéni bizonyoságtételről, hanem egy méltán országos tekintélyű gyűlekezetről és egyházi előljáráságnak, a debreceninek tényéről van szó az emlékállításban. Ha egyes ember az irodalom vagy tudomány mezején valami botlást vagy méltánytalanságot követ el; azt ő maga vagy más helyrehozza s vissza van állítva az igazság mérlege; de hogy ha már nem egyes ember, nem is egyes család, hanem egy országos híri egészgyülekezet s épen emlékállításban, tehát századokra hatólag akar valami eszmét vagy indulatot kifejezni, itt már,

különösen ha a tér különben is homályos, sikamlós és kényes, nagyon vigyáznunk kell, mert a hibát helyrehozni felette nehéz sőt csaknem lehetetlen.

Azonban nem csak ezen szempontra, hanem magára a szigorú történeti igazságra, kegyeletre és méltányosságra sőt épen felekezettünk azon jellemére tekintve is, melyszerént az eszmének, elvnek és igazságnak mindenkor kész szívvvel hódolunk; de egyes ember kiemelésében s kiváló dicsőítésében már tartózkodóbbak vagyunk: én részemről azon meggyőződésben voltam és vagyok, hogy ama siremléket akként kellene felirattal ellátni, hogy ám hirdesse Méliusz dicsőségét akár két külön lapon, de a másik két lapon, vagy ott a hol s úgy a hogy említettessenek fel Debrecennek több ott nyugovó hajdani lelkipásztorai is. Ezt kívánja szeréntem magának Méliusznak szelleme is, mert, ha szabad úgy szólni, fel sem lehet tenni, hogy ő helyeslené azt, miszerént míg ő dicsőítetik; addig azok, akik e városban vele együtt majd a z ő nyomain hiven munkálkodtak és küzdöttek, folyvást az elfeledtetés porában maradjanak. —

Ezt mint indítványt, még a mult évben beterjesztettem az igentisztelt egyházi tanács eleibe ahol az „helyesléssel“ fogadtatott.

Mint hogy pedig magamat s az általam követett tekintélyeket, csalhatatlanoknak és tévedhetetleneknek a fenforgó történelmi kérdésekre nézve is egy percig sem tartom, s mint hogy jól tudom, hogy folyvást mily rendkívül sötét homály borong hazai reformátzióknak s épen a debreceni ref. egyház XVI-dik századi történetének mezején is; s e felett még azt is érezenem kell, hogy már néhány év óta nem foglalkozhatván tüzetesen egyháztörténelmi dolgokkal, nem birhatok kellő mértékével a fenforgó kérdésre vonatkozó ösmereteknek és képességnek: ezen okoknál fogva arra is felkértem az igentisztelt egyházi tanácsot, hogy méltóztassék még kinevezni vagy felkérni oly férfiakat, akik a fenforgó történelmi kérdéseket és nehézségeket, természetesen tolem egészen függetlenül s merőben elfogulatlanul gyökeresen megvizsgálják, s a

vizsgálat eredményéhez képest foganatosittassék vagy mellőztessék aztán az én indítványom.

Folyvást azon határozott véleményben vagyok, hogy a történelmi kérdések gyökeres megvizsgálása és eldöntése itt az első és pedig olyan teendő, a mely első sorban nem értekezletek, eszmeeserék, rábeszélések, szavazások s más efélék, hanem egyéni nyomozás, vizsgálat és bírálat által végzendő el, s csak ezután kezdődhetik aztán el magának a terjedelmesebb küldöttségnek munkálkodása, stb. Az egyházi közgyűlés ezen indítványomat is elfogadta, s a történelmi kérdések megvizsgálására, felhívott s kinevezett három, általam igentisztelt férfit, akikkel én az ide vonatkozó jegyzőkönyvet, mindjárt annak idejében közlöttem volt, s remélem is, hogy nem sokára jutandunk valami sikerhez.

Mint hogy azonban a fenforgó ügy nem csupán a debreceni egyház belügye, hanem az emlegetett férfiak országos nevénél és hatásánál fogva, ügye egyszersmind a hazai protestans egyházi és művelődési történelemnek is, s mint hogy a debreceni ref. egyház XVI-dik századi történetére vonatkozó források közül a mi könyv és levéltárainkban fájdalom! nagyon kevés található: legyen szabad felkérni e sorokban nemcsak a helybeli, hanem általában a hazai történettudósokat és történetkedvellőket is, hogy ha a fenforgó kérdésre vonatkozó egykoru vagy közeli koru adatok s források birtokában vannak, méltóztassanak azokról bennünket akár e folyóiratban, akár másutt vagy magán uton, kegyesen tudósítani.

Igenbecses lenne előttünk pl. minden oly adat, amely a XVI-dik s XVII-dik századbéli debreceni lelkészek sírjának helyére vonatkozik.

Már a XVI-dik században nem kevés számmal jöttek létre ugynevezett epicedionok vagyis a kitünőbb férfiak halálára illetőleg sírjára készített s többször ki is nyomott most rövidebb majd hosszabb gyászversek, prózák stb; ezek közül már, a Debrecen régi halottjaira vonatkozókat a legnagyobb örömmel s hálával fogadnók. — Bod Péter az Athenásban nyilván említi Felegyházi Tamásról: „Sokan irtanak az

ő emlékezetére verseket sőt egész könyvet is.“ Ezt egyenesen használta is Bod Péter s egyideig bizton hittem, hogy a Tymbaulesből idézett fentebbi gyászverseknek eredeti forrása nem más mint a Félégyházi Tamás epicediona, s miután tudtom szerint az jelenleg csak egyedül az Erdélyi muzeum könyvtárában van meg, irtam az ügyben igentisztelt derék tudósunkhoz muzeumi könyvtárigazgató Szabó Károly urhoz, aki szokott készsége és szives barátsága szerint mindjárt válaszolt is, irván hogy a keresett gyászversek, Félégyházi epicedionában, amely különben, a muzeumi könyvtárban is csonkán van meg, egyáltalában nem találhatók.

Most tehát az lenne reánk nézve rendkívül lekötelező dolog, ha valaki értesitene arról, honnan vehette Bod Péter a debreceni papokra vonatkozó gyászverseket? —

Közvetlenül minket debrecenieket pedig a következő kérdések illetnének kiválóan :

Minthogy Méliusz Péter sirjának helyére vonatkozólag, eddigelé az egyedüli hiteles forrás, csak a városi jegyzőkönyv fent idézett jegyzéke, s minthogy ebben nem ceglédutcai hanem csak keletre, ad orientem fekvő temetőkertről van szó : az a kérdés, hogy ezen keleti temetőn, szükségesképen a mai ceglédutcai temetőkerteket kell-e értenünk? Részemről azt hiszem, hogy igen! Ámde az már nehezebb, pedig szinte figyelembe veendő kérdés, hogy a ceglédutcai temetőnek épen azon fekvése, határa, alakja és terjedelme vólt-e ezelőtt 300 évvel, mint ami van most.

Miután a forrás, nyilván két dombra utal, t. i. egy kisebbikre és egy nagyobbikra : az a kérdés, hogy melyik és hol lehetett 300 évvel ezelőtt a nagyobbik domb?

Miután továbbá a későbbi hagyományok a ceglédutcai kaput is emlegetik, mint a keresett hely egyik meghatározóját : körülbelől az is kérdésbe jöhet, hogy vajjon ceglédutca, századokkal ezelőtt is ott végződött-e ahol ma végződik s hogy vajjon a kapu, ott állott-e hajdan a honnan az, már a mi korunkban elbontatott? Én igentekintélyes s kitünő művelt-

ségü debreceni férfiutól hallám, hogy a ceglédutcai kapu másutt állott hajdan s hogy a keresett nagyobbik domb is nem az lehetett valaha, amelyik ma annak látszik, hanem attól északra fekketett, de az idők folytán elenyészett. S valóban bizonyos, hogy bárhol is ugyan, de különösen homokos talajon, amilyen épen a kérdésben forgó is, csak egy század alatt is nagyon sokat változhatik a tájék; halmok enyésznek el s völgyek töltődnek be. stb. — Mindezeknél fogva ugy látszik, hogy nem lehet és nem is kell merőben lehetetlennek tartanunk azt, hogy mi felállitjnk hamarjában valahol a Méliusz siremlékét s egypár évtized mulva elő fog állani valaki s kimutatja, hogy Méliusz nem ott, hanem másutt nyugszik.

Bocsáss meg tisztelt olvasó, hogy a kétségek és kérdések egész sűrű erdejével léptem fel előtted. De mulhatlanul át kell ezen hatolnunk és pedig, hacsak lehet minélelébb. Ismételve s a legőszintébb tisztelettel és bizodalommal kérem tehát mindazokat, akik az emlegetett kérdések eldöntéséhez felvilágosítással járulhatnak, hogy azt, hacsak lehet, nem sok idő mulva megtenni méltóztassanak; hogy így, jövő tavasszal ha élünk, tüzetesen hozzá lássunk az emlék felállitásának munkájához.

Debrecen, 1875. November 20.

Révész Imre.

Egyháztörténelmi tárcá.

1.

Pázmándi József dunántúli ref. főkurátornak Benedek Mihályhoz intézett levele, melyben előadja aggodalmait az évenkénti egyetemes konferentziának haszontalansága s nyommasztó zsarnoki hatósággá fajulhatása felett. 1805. Mártz, 3.

Tisztelendő Nagyjó Uram
Kedves főnotárius Uram!

Már régen akartam tisztelendő főnotárius uramnak, a mi közönséges dolgaink mostani újabb módi folyamatja iránt írni, de attól minded-

dig részszerint hosszas betegeskedésem s kivált a szemeimnek fájása, részszerint más, előrenéző okok tartóztattak. Most pedig már, ezek is el-
lent nem állván, bátor vagyok tisztelendő nagyjő uramtól ezeket meg-
kérdezni :

1-o. Mi az oka annak, hogy ámbár a mult tavasszal a főtiszteletű konzisztorium oly hathatós okait írta nekünk is az esztendőnkint való összegyűlésben megnem egyezésének, és mi is, a mi májusban tartott konzisztoriumunkból hasonló rendelkezésünket oda is és mindenik superintendenciához megirtuk s egyiktől sem tndósittattunk ellenkező rendelkezésekről az egy tiszamellékin kívül s attól is igen későn : mégis mindnyájan oly solenniter összegyűltek a kirendelt terminusra, és nevezetesen az urak is, a magok előbbi rendelése ellen, melyhez pedig mi, köteleseknek tartottuk magunkat alkalmaztatni, kik az előtt is mindenben egyetértettünk, leginkább azon főtisztelendő konzisztoriummal.

2-o. Megegyeztek-e újra most Pesten mindnyájan, (mert a mult télen igen kevesen voltunk) és kivált az urak is abban, hogy az a téli determinatio tovább is megálljon és ezután esztendőnként összegyűljenek, azon a napon pedig, amelynél alkalmatlanabb alig lehetne, mert a jelenvaló vásár miatt szállást is igen nehezen lehet találni és az oda gyűlendő s ott lakó urak is, ki a vásárban, ki a fórumokon hordozva az elméjét és így csak estve gyűlvén össze, jobbára azt se tudják, miért mentek össze az alig egy-két óráig tartandó gyűlésbe? Ha úgy van:

3-o. Ugyan mi lehet annak az a fatalis oka, amely oly igenszükségesképen anyi hijábaváló költséget (amelyet mi ugyan el nem győzünk, még a szükségesekre sem lévén elegendő kasszánk), holott az előtt, a legnagyobb üldözésekben is ellehettünk az ilyesek nélkül és mégis megtartott az Isten; és ordinarie tapasztaljuk, hogy a gyakori összejövésnek gyakori izetlenség a vége : vajjon nem az a generale supremum consistoriumnak erőszakos behozása-e, amelytől még Bécsben is félnek és bizony sokan féltünk a synoduskor is, és még abban, magunk is, a cassationis jus-t fentartottuk iránta?

4-o. Vajjon nem jobb volna-e az urak tavali 20. apr. küldött levelek szerint, tovább is csak akkor gyűlni össze, mikor olyan dolgok adják elő magokat, hogy a főtiszteletű superintendenciák egymást különben el nem igazíthatják, és akkor is úgy, hogy az előveendő dolgok prae-vie tudtunkra essenek, hogy irántok instru-ctiót adhassunk, vagy netalán olyan is adhatná magát elő, amely nem is várhatná meg a 20-dik augusztust?

5-o. Hát ily módon nem lehetne-e attól félni, hogy a superintendenciák aktivitása az ilyen, esztendőnként előforduló tanácskozásokra fog egészen deriváltatni és magát ezután nemcsak kon-

ferentziának, hanem dirigens dikaszteriumnak s törvénytévő hatalomnak fogja tartani? Aminthogy szép példáját adta már a pápai kázusban, a melyben formális törvényt szabott a szuperintendentziáknak menyire legyen jussa, mégpedig a másik félnek, contra prima principia juris, meghallgatása nélkül, csupán az instáns félnek expozíciójára, — a melyet a Felség sem cselekszik, hanem minden kázusban informatziót kér, — mégpedig oly megalacsonyító játékot és nem egy fő törvénytevőhöz illő determinaziót hozott, „adscitis nonnullis asseclis“ „nec uni ex superintendentiis“ tanto minus parti“. Ugyan volt-e valaha olyan ostoba igazgató korpus, amely a parsnak engedje a direktziót a pluralitás ellen? s hát azilyen direktzió pársát asseclának lehessen-e nevezni akinek az instantia rekommandáltatik? Pedig ha a dolgot megvizsgálták volna, sokkal másképp találhatták volna, mert a professzorok egyebet nem cselekedtek, hanem a remonstratiójokat a kollegium sok fogyatkozása eránt, nekem ante consistorium egynehány héttel beadták s én még az nap főtiszteletű szuperintendens ur által a pápaiaknak megirtam annak egész meritumát, azzal az ajánlással, hogy majd a konzisztorium megvizsgálja és pro justo et aequo tesz végzést; és netalán még más előljárókkal is közölheték azon instanztiájokat s nekik is rekommandálhatták; ebből bizony nem következett az hogy „assumtis asseclis transponere voluerunt“; és az, a mit egyik pápai deputatus Pesten mondott in publico, hogy komáromi főbíró Csejtei erővel el akarta vitetni a bibliothekát, oly utálatos hazugság, amelynél nagyobb nem lehet és a melynek soha semmi nyoma sem látszott. Az is pedig, hogy két óráig is alig nyerhették meg a meghallgatattást, szinte ugy nem igaz, mert mi semmit sem szoktunk investigazio nélkül cselekedni; hanem hogy majd fele Pápa odagyűlvén a professzorokkal és komáromiakkal lármáztak soká, az igaz, de azok csak szemrehányások voltak. Bizony a pápaiak érdemlettek volna nagy pirongatást, hogy bé nem várván a szuperintendentzia végzését ő Felségéhez folyamodtak, mégpedig ilyen jurium proditio-beli kéréssel, „ut sua Majestas, medio comitatus veszpremiensis, in quo superintendens habitat, inhibeat suam superintendentiam, ne se vel in discussionem ejus negotii immitere audeat“; — és a Felség sokkal kegyesebb volt, hogy mégis a szuperintendentiának parancsolta az investigatiót és informatzió küldést.

6-o Hát attól nem félhetünk-e, hogy egyszer a magunk különös dolgai is, mind özszევavartatnak a l u t h e r á n u s o k é v a l, holott ez a dolog is épen nem tartozott azokra és azok az okok is, melyek a determinatióban előhozatnak nem reájok illők; miért hagyták hát az urak, azt ott vétetni elő és nem a magános reformátusok concursusában, scilicet, hogy annál messzebb terjedő legyen a mi szuperintendentziánk megalacsonyittatása! De denique így megy minden dolog mikor sietünk és

annak jól megfontolásához időnk sincsen és nem is ahoz készült humorral és tudományyal kompárealunk, hanem ki vásárbul, ki boltbul, ki látogatóbul, ki törvénykezésből vett ideákkal s unalmakkal, elébb vagy utóbb egy s fél órákkal jelenik meg ott, ahol gondoktól legüresebb elme kívántatnék. — Ezeket nem azért kívántam így lerajzolni tisztelendő főnótárius uram előtt, hogy a mi szuperintendentziánk eránt történtek, quia quod hodie mihi, cras tibi; hanemcsak azért, hogy ebből által lehessen látni, melyigen kitündököljön ebből a *supremae potestatis exercitium*. Lássuk csak a determinatziót tovább: „*superintendentiae. . . relinquitur, ut factum hoc professorum malis sequelis praegnans corriget*“. Ez hát csak annyi, mint mikor a felső forum sententziája remittaltatik az alsóhoz pro executione, mely még annál szembetűnőbb, hogy a civile felső forum csak azt veszi *decisio* alá, amit az alsóbb már elvégezett, és ha az első instántzia elmellőztetik, abba belé sem néz, hanem oda igazítja vissza. Itt pedig még annyivalinkább szembetűnőbb hogy még eddig a szuperintendentziale konsistoriumok voltak a főbírái a magok szuperintendentziajokbeli dolgoknak és a pesti konferentziák sem ereszkedtek abba, hogy ezeknek törvényt szabjanak, hanem csak t a n á c s o l á s k é p e n j a v a l j a n a k és a szuperintendentziákon állott azt bévenni avagy nem. Bizony ez a passus lehet talán maholnap malis *sequelis praegnans*, ha tovább is így megy. Én ugyan az én vén szemeimmel ezeknek semmi jó következését nem látom, kivált ha az előbbi konferentziák aktáit is visszagondolom, sőt még attól is tartok, hogy az ellenkezőknek szemekbe ne tűnjék és számot ne kérjenek arról, hogy miért mertük a konfirmatio előtt behozni a *generale konzisztoriumot*, ha minden esztendőn összeülünk mégpedig azon egy napokon. Nem ugy kell az egész vallásunk dolgát két s három napi s leginkább délutáni s mintegy titkos órákon folytatni, hanem palam publice et cum summa libertate ac sufficienti tempore et quod summum est sine laesione *cujuslibet jurisdictionis*.

Édes tisztelendő nagyjó uram! nem veszi talán rossz néven tőlem egy régi jó barátjától, hogy ezeket kinyilatkoztatván, a feljebb tett kérdésekre egy-két sor választ kikérni bátorokodom, mert ha ugyancsak az a főtiszteletű szuperintendentzia is helyben hagyja is azt az *annualis concursust* a más kettővel együtt, én is azt fogom a miénknek javallani, a jövő májusban tartandó gyűlésében ha reá áll, hogy pro observanda harmonia ne vonja ez is ki magát; ámbár magam megvallom, jónak nem tartom is azt és tudom hogy sokan, nálunk is ilyen értelemben vagynak. Azt is hallottam pedig, hogy az *evangelikusok* sem mind szeretik és a *transdanubiana szuperintendentiájokból* a mult gyűlésen sem voltak. Et tamen ita scribitis: *celebratus est 8 szuperintendentiarum con-*

ventus; és a mienkben is 4 superintendentiarum, pedig talán az sem volna szabad mikor realiter nincs annyi. — Én ugyan maholnap elmegyek Domokos Lajos ur után, mert már a 73-t is általhágtam a mult novemberben; de tisztelendő főnotarius uram talán holtam után is reáemlékezik ezen jövendölésemre, a ki ámbár nem próféta József, de sokat látott, hallott v é n J ó z s e f vagyok. Addig is pedig élek olyan reménységgel, hogy tisztelendő jóuram egykis barátságos válaszát nem fogja tőlem megtagadni, látván kivált, hogy közjóra célozó szándékom van benne, melyet mennél előbb lehet, ujra is kikérek, hogy még a jövő gyűlésünk előtt vehessem.

Még egyet majd elfelejték. Hát az miért van most, hogy tiszt. Varga István professzor urat most nekünk isinualták az urak, holott az sohasem volt eddig és nem is a synodalis rendelés szerint van. Hírül adni hivatalát, barátság contestatioja, de azt kérdezni, ha nem ellenez-zük-e hivatalát, mikor már utban is van hazafelé és mi nem is ösmerhetjük, nem tudom, mirevaló új ceremonia, hanem azt gondolom honnét származott. Haec omnia in sinceritate et sub rosa; mert sérteni senkit nem akarok. Magamat pedig barátságos fávöriba ajánlván, minden tar-tozó tisztelettel vagyok.

Tisztelendő főnotárius urnak

igaz köteles szolgája

Bönyön, die 3-o Mart. 1805.

P á z m á n d i J ó z s e f m. k.

2.

Egy adat arra nézve, hogy a tiszántuli ref. egyházkerület milyen teljhatalmunak tarthatta a general konventet 1841-ben.

Az említett egyházkerület 1841-dik évi október 9-diki közgyűlésének jegyzőkönyvében a 282-dik szám alatt ez áll: „A general konventi jegyzőkönyv 8-dik pontjában, egy szuperintendentziát illető végzésben ezen kifejezés állván, hogy a szuperintendentzia oda utasittatik, hogy stb. s a végzésnek e hangja felett némely tagjai ezen gyűlésnek megütközéseket nyilvánítván:

Ezen megütközést azáltal vélte ezen egyházkerületi gyűlés egyszerűen elosztatandónak, hogy azt, „pusztán toll hibájának tulajdonítja,“

Ugyancsak az említett egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, a 280-dik szám alatt tudomásul vévén, hogy a general konvent az unio ügyében javaslatkészítés végett egy választmányt nevezett ki, végzésileg kimondja, hogy bár ezen egyházkerületnek „jogszerű észrevételei volnának“, most azoktól mégis eláll: a kinevezett tagokban megnyugszik s maga részéről is megbizza azokat. stb.

A tiszántuli ref. egyházkerület tehát, nem ösmerte el a general konventnek sem azon jogát, hogy az, az egyes szuperintendentziát ide vagy oda utasíthassa, sem azt, hogy kebeléből, az egyes superintendenciákat is illető ügyben, még csak véle m é n y a d á s végett is, a szuperintendentziák előleges beleegyezése nélkül választmányt vagy küldöttséget nevezhessen ki.

Ezeket most csak előlegesen s a Pázmándi leveléhez, némi függelék gyanánt kívántam egyszerűen közölni.

Az 1821 – 2-dik évi general konventek jegyzőkönyveiből, amelyeket e folyóirat közelebbi füzeteiben egész terjedelmökben közöltem volt, maga a tisztelt olvasó láthatja, hogy a nevezett évi konventek, különleges királyi megbízás és felhatalmazás s különleges királyi szentesítés folytán nyerték az ő egyetemes tekintélyöket. De, hogy még ezen konventek végzéseiből is, itt és amott mily sok nem lépett életbe, azt, az ügyet csak felületesen ösmerő olvasó is első tekintetre beláthatja.

Ha azonban netalán akár az i r o d a l o m, akár egyházi közéletünk mezején fel fogna tűnni valami oly egyenes szándéku és komoly mozgalom, amely azon tételből vagy véleményből indulna ki, hogy a magyarországi négy ref. egyházkerület general konventje, a budai zsinat kánonai alapján álló rendelkező főhatóság volt: akkor én sem fogok késni az ellenkezőnek még bővebb kiderítésével.

Szerkesztő.

3.

Egyháztörténelmi adatok.

A m. kir. kamarai levéltár korábban hozzáférhetlen kincsei közül ezuttal két, sok tekintetben fontos levelet mutatok be. Az elsőt a tárcali zsinat küldte Rákóczy György fejedelemnek 1631. szept. 18-ról, Prágai András szerencsi pap ügyében, kit Rákóczy ugy látszik azért, mert Szerencsről el akart menni, elfogatott. Miért akart Prágai Szerencsről elmenni? hogyan vesztette el Rákóczy kezét? holott ez nevével együtt alig két és fél év előtt adta ki Prágainak egy terjedelmes fordított művét: „Fejedelmek Serkentő órája“ cím alatt — erre nem találtam adatokat ama levéltárban. De nehezen hiszem, hogy a szerencsi levéltárba letett válasz és replika is fel volnának ottan találhatóak, mert tudva van, hogy Szerencs 1644-ben feldulatott.

A másik levél Bényei János patáki professzornak folyamodványa Rákóczyhoz. Bényeinek sárospataki működéséről a Sárospataki Füzetek 1865-ik folyamában (A Sárospataki főiskola tanárainak életrajza) ol-

vasunk — e levél nemcsak azon közléshez képez érdekes adalékot, hanem kiváló fontossága abban áll, mert az akkori iskolai étellel ismertet meg s mert egyik bizonyítványa hogy mily élénk részt vett Rákócy az iskolák igazgatásában. Bényei folyamodása hét lapból áll, Rákócy, jegyzeteit részint oldalt részint az üresen maradt lapokra jegyzette.

I.

1631. sept. 18.

Illustrissime Princeps ac Domine Domine nobis clementissime; praemissis ardentissimis votorum nostrorum pro foelicissimo illustrissimae — — Celsitudinis Vestrae principatu suffragiis addictissimam officiorum nostrorum humilium commendationem.

Nagyságod alázatos káplánjának Prágaj András uramnak Szerencsről való elszánt szándékát, senior urunk ő kegyelme arestuma Csernel György urunk Nagyságod akaratjából tött admonitiojára mindez óráig tartóztatta. Az arestum alatt levő atyánkfiának sok instantiájára az mai napra senior urunk terminált volt, és az szerencsi uraim is Csernel György urunk levelével compareálván arestumoknak minemü ratioit adták, Prágaj András uram is mint replicált, archivumunkba, az ecclesiának jó szokása szerint bejegyeztük, és conserváljuk. Mely replicatiot Prágaj uramnak maga mentségére elegendőnek lenni tettett minekünk. De szemünk előtt viselvén Nagyságodnak mint Isten után az Ecclesiának egyetlen egy csillagának és főszlopának hozzánk való gratiaját: alázatosan suplicalunk nagyságodnak, az Ecclesia judiciumát ne difficultálja nagyságod, sőt méltóztassék nagyságod parancsolni az szerencsi uraimnak, ennyi esztendőktől való hűséges szolgálatjáért, az megnevezett Prágaj András atyánkfiát, bocsássák csendesen el. Kötelezi Prágaj uram arra magát, valamikor s valamiben Nagyságod parancsol neki, szintén olyan nagy hűséggel és engedelmességgel szolgál Nagyságodnak, mintha nagyságod birodalma alatt lagnék, jövendőben penig ha az occasio úgy kezdi mutatni Nagyságod birodalma alá örömet megven, csak hogy most búsultában mondott nagy fogadását meg nem másolhatta. Sőt mi is fejenként nagyságodnak szolgálatjára, alázatos cáplani vagyunk, azon is vagyunk oly atyánkfia succedáljon Prágaj uramnak, hogy az szerencsi ecclesiának sem egyképen, sem másképen fogyatkozása ne legyen. In caetero eandem illustrissimam celsitudinem vestram protectioni divinae commendantes.

Datum ex Synodo Generali nostra Tarczaliensi 18. Septembris Anno domini 1631.

Illustrissimae Celsitudinis Vestrae
addictissimi Senior concionatores
et reliqui domini fratres :
M i c h a e l S e p s i senior.

Külczim :

Illustrissimo Principi ac Domino Domino Georgio Rakoci Dei gratia Principi Transilvaniae partium regni Hungariae Domino ac Siculorum Comiti e. t. c. Domino Domino et patrono nobis clementissimo.

(A m. k. kamara levéltárában levő eredetiről.)

II.

1639. Január 6.

Illustrissime ac Celsissime Princeps Dne Dne ac Patrone Clementissime.

Nagyságodhoz való jövetelemnek okait az nagyságod kegyelmes parancsolatja szerint nagyságod eleiben alázatosan így terjesztem :

1.*) Akartam ez ideig való hallgatásom után az nagyságodtól reám biztatott pataki scholában tanuló nemes ifjuságnak mostani állapotját nagyságodnak jelentenem. Jól tudom, kegyelmes uram, hogy nagyságod másoktól is értett ez felől; de mivel én veszekedem és gyalázódok miatta, illendőnek itéltem, hogy én tülem is értse nagyságod.

Az nagyságod igaz fejedelmi buzgóságát országunknak s ecclesiáinknak ez aránt való előmozdításában mindenek ismerik és dicsérik de bizonyosan elhigyje nagyságod, hogy ez úton s módon, melyen elindultunk s járunk, az nagyságod istenes végét, célját el nem érhetjük; mert 1. jóllehet én tavali esztendőben az nemességnek színét num. 35. kezem alá vettem volt; de immár annyiban lött az dolog, hogy azoknak nagy részét kényszerítettvén tülem elbocsátani, mostan immár csak nyolcat tanítsak az nemesek közül. Azok is peniglen kettő vagy három kívül vagy pap, vagy közönséges emberek fiai. Az többit az Collaboratorok tanítják az szokott mód szerint az Fevényesi uram inspectiója alatt. Azonban az a hire, hogy nagyságod engemet kiválképen az nemességnek kedvéért tart Patakon, és arra nézve, ha kiket elvisznek az scholából avagy ha némelyek nem proficiálnak, engem kárhoztatnak; holott én reám azoknak semmi gondjok nem biztatatik.

2. Mert a kiket tanítok is, nem taníthatom úgy, a mint akarnám, im ilyen akadályokért :

Elsőben, mert azok mind öreg korokban költek kezem alá, és immár jobb részére csak napot szám(lá)ló béresek. Ki három holnapig, ki fél esztendeig akar (az szüléik rendelkezéséből) az scholában lakni, és azért némelyek elkedvetlenülvén csak az lovaglászrul, vadászászrul etc. gondolkodnak; némelyek pedig az rövid idő alatt mindent akarván tanulni, semmit nem tanulhatnak.

*) Oldaljegyzet I. Rákóczy Gy. kezével: Ide bár ezekért ne jött volna, mert minékünk ezt másképen is értésünkre adhatta volna; volt is miutánunk az pataki főpraedicatornak anyai hatalma; arról vele consultálkodhatott volna s meg is izenhette volna.

Másodsor, mert elméjek immár holmi hitván praeceptumokkal és regulákkal imigy amugy elfoglaltatván, énnekem nem az én tanításban való módomot, hanem az ő bevött szokásokat kell követnem.

Harmadsor, mert mindeniknek praeceptora vagyon, a kik engemet az tanításban nem segítnek, hanem inkább megakadályoztatnak. Mivelhogy az gyermekeket idejekorán nem bocsátják hozzám. Anuakfelette a mit tanítanak is, másképen tanítják, mint én. Gyakorta pedig, ha én egyet tanítok, ők mást tanítanak. És igy az ifjuságnak elméjét zavarjuk s tompítjuk inkább, mint építjük. Volnának ezaránt több panaszim is, de azokkal mostan nagyságotat nem terhelem.

3. Mert ha ez mostan alattam levő ifjacsákat szárnyokra repíthetem (mely ez jövendő tavaszon és nyáron, ha Isten étet, megleszen) én jó lelkiismerettel másokat, ezekhez hasonlókat kezem alá nem vehetek; látván azt, hogy minden nyughatatlanságotnak jutalma csak gyalázat. Ha szintén épülnek is némelyek, azt fogják reám, hogy az előttem való mesterektől vették a mit tudnak. —

Értettem, kegyelmes uram, nagyságotnak néminemü dispositióját az hemességnek az schola kívül való taníttatása felől. De az én csekély értelmem szerint költségesebb ez is, hogy sem mint hasznos.

Elsőben, mert igy az patronusok az scholátul elidegenednek; mert egy az, hogy a kiknek gyermekek ott nem leszen, a scholára kevesebb gondot fognak viselni; más az pedig, hogy a scholán kívül felnevekedett nemesség soha nem leszen oly szível az scholához és az scholai s ecclesiái rendhez, mintha az schola kebelében az deákság között nevednék fel.)*

*) Jegyzet I. Rákóczy Gy. kezével: Az mi akadémokat számlál, az(ok) fundamentom nélkül valók; mert lám Fejérvárott is valamennyi nemes ember gyermeke Erdélyben vagyon, nem az ott való oskolában, hanem Keresztúri uram keze alatt tanultak. Inkább arra kell néz(ni) jó dajkái is (legyenek) az ecclesiának, ugysis látjuk, hogy akarki hol tanuljon, de ha jó conscientiája nem léssen, kevés tekintete léssen arra, hol tanult. Az pataki oskolában is az ki menni akar, nem az nemes emberek gyermeke kedvéért, hanem maga tanulásért szokott menni, kiki magának tanulván. Ugysis tudjuk mindenkor más uton is kenyere volt az pataki scholában az jó indulatú tanuló ifjunak, ha nemes ember gyermekét nem tanította is; de hihető ezt azok sajnálják inkább, kik nem anyyira az tanulásért, mint mások után való nyalakodásért töltik az időt hejában az szobák mellett. — Ugy vagyon, nemes ember gyermeke nem leszen pappá, de az mire szegény nemzetünkben az ecclesiának állapota kezde hanyatlani, nagyobb szüksége volna az ecclesiának az jó nemes emberek patronatusságúra, mintsem ugyan sok deákra is. — Mi egyszeri rendelésünkben hátra nem akarunk állani; istenre hagyjuk annak áldását és nevedését, az mint szent Pál ad Corinth, prima, cap. 3. vers. 6. szól, mi is arra bizzuk s azt mondjuk az mi parancsolatunk csak mi utánunk függvén s hallgatván az pataki főpaptól, ha kegyelmességünkkel élni akar, azt cselekedje s abban járjon el hasznoson, szépen, dicséretesen, az mit élében ad mi nevünkkel mind neki s mind az több társának 6. Januarii Várad 1639.

Az deákság is penig megfogyatkozik, elkedvetlenedik és az paraszt gyermekeknek tanításában is restebben forgolódik. Ezek közül származnak peniglen az praedicatorok és gyakorta még az politiában is sok hasznos személyek.

Másodsor,*) mert mentül több volna az gyermekség, annál könnyebben s boldogbul tanulna, ha jó igazgatója volna.

Harmadsor,**) ha minden rendbeli kicsiny és öreg nemesség az schola kívül tanittatik, különben az nem lehet, hanem classisokra kell őket osztani, és az classisok szerént collaboratorokat kell az mester mellé rendelni. Mely ha ugy leszén, azon collaboratorok által mind egy költséggel és munkával tanittathatnának az közönséges emberek gyermeki is.

Negyedszer, mert ha az nemességnek tanításában valami jó mód találtathatnék, tehát az scholában lakó deákság azt az módot eszében vevén, ő is az ő mesterkedésében jövendőben azon módot követné.

Ez az én kicsiny experientiám s okoskodásom szerint így itélném illendőbbnek :

1. Maradna az egész gyermekség az scholában és egy mestertül függene.

2. Rendeltetnének négy vagy öt collaboratorok, a kik mindenben attul az mestertül függenének. Ezeknek fizetések kitelnék az harmadik mesternek rendeltetett fizetésbül, mely a nélkül is veszteg áll.

Ha penig ez fizetésre collaboratorok nem találtatnának (a minthogy nem is találtatnának) tehát meg kellene parancsolni az főmester uramnak, hogy senkit az scholából valamely hires mesterségre és főállapotra ne adna, valaki esztendeig vagy félesztendeig collaboratorságot nem viselt volna.

3. Erre az tisztre nagyságod rendelné azt a kit illendőbbnek itélné. A mi az én állapotomat illeti, én az vékony értékem szerint mindenre kész vagyok. És azt reménlem, hogy ha arra való készületre két vagy három holnapra engedtetnék és Isten egészségemet megtartaná, nem sok idő alatt oly karban állathatnám az gyermekség tanittatásának állapotját, hogy nagyságod örömmel hallana felőle.*)

II. Juthat nagyságodnak, kegyelmes uram eszében, hogy Feirvárul kijöttömben hagytam volt Kereszturi Pál uramnál száz tallérokat,

*) Oldaljegyzet Rákóczy Gy. kezével: Talám az munkától fél.

***) Oldaljegyzet I. Rákóczy Gy. kezével: Lám elég volt Kereszturi uramnak, s egyebe sem volt; ugyan emberül tudta őket tanítani. Veszem én eszemben házasságra vágyódik s az miatt nem akarna az istenes munkára érkezni.

*) Oldaljegyzet I. Rákóczy Gy. kezével: Bár eddig is hallhattuk volna, mi bizony annak örültünk volna.

melyeket a nagyságod kegyelmes adakozásából vettem volt.***) Azokat az a német pap-ember, ki akkor nagyságodnál forgott, vitte-e el magával avagy nem; ha elvitte, hova lett vele, nem tudhatom. Az adósim közül némelyek immár alá is érkeztenek. Kérik rajtam az adósságot. Honnan tégyek eleget, ha az a száz tallér eltéved, nem tudom. Akarok annak-okaért nagyságodtul felőle értenem, mit kellessék reménlenem s cselekednem.

III. Az szegény atyám uram szintén előregedett. Csak maga vagy on feleségestül egy kicsiny leánykájokkal. Szolgákat ez szük időn nem tarthat. Alázatosan könyörgök azért nagyságodnak, méltóztassék nagyságod nyavalyás embernek valami könnyebbitéssel lenni az szerjára nézve.*) Melyet én is holtomig való hűségemmel szolgálhassak meg nagyságodnak.

IV. Időmet, halandó voltomat, az Isten törvényét, és mindennapi szükségimet s kisirtetimet meggondolván immár az házasságrul is gondolkodom. Amelyet is nagyságodnak hire nélkül nem akartam cselekedni, sőt azon is alázatosan kérem nagyságodat mint kegyelmes patronus uramat, fogyatkozott állapotomat megtekintvén méltóztassék nagyságod valami segedelemmel lenni.***)

Ez nagy dolgokrul nagyságodtul kegyelmes resolútiót vár

Bényei János m. p.
nagyságodnak alázatos alunnusa.

(Eredeti je m. k. kam. levéltárban.)

Közli Szilágyi Sándor.

4.

Gróf Teleki Sámuel levele Benedek Mihályhoz ennek superintendenssé választatása alkalmából; — a szymbolikus könyvek iránti hűséget különösen kiemeli. — Bécs. 1806, aug. 29.

**) Oldaljegyzet I. R. Gy. kezével: Mi megadtuk; ökegyelme dolga. —

*) Oldaljegyzet R. Gy. kezével: Informatiót veszünk az praefectus-tól róla.

**) Oldalt s a levél hátlapján I. R. Gy. kezével: Mi úgy értjük, ügyis vagy on, kit mi akarkitől sem ellenzettünk soha is; mindazonáltal akartuk volna, ha annakelőtte hagyta volna jóemlékezetét az scholában, ehhez is úgy fogott volna, mert ha eddig nem érkezett, vagy azt elmulatta, az után hogy ezt suppleálhassa s jobban sérkenkedhessék, mi igazán írjuk, meghült az reménség bennünk. Mi az fejében tanítottuk vala, hogy másoknak is jó példaadó legyen s hasznosan is munkálkodjék; de ez is meghült bennünk. Ám lássa, mi Isten előtt is megfelelőünk hivatalunknak; neki bizony elég számadása lesz, ha az isten anyaszentegyházát resten, károsan s haszontalanul fogja építeni; reábizott . . . val nem kezd kereskedni úgy, az mint Isten kívánja. 6. Januarii Várad 1639.

Főtisztelendő Szuperintendens Uram!

Valamint nagy részt veszek a közjónak előmenetelében, szintén olyan örömmel értettem hogy annak munkálódására Főtisztelendő Uram szuperintendensnek elválasztatott, és ezen terhes hivatalnak folytatására kivánok az Ur Istentől Főtisztelendő Uramnak kegyelmet, erőt egészséget és jó békességben hosszú életet! Nagy reménységem nagyon hogy Főtisztelendő Szuperintendens uramnak eszközzése buzgósága és vigyázatja által, a külső és belső rend között a szükséges egyetértés gyarapittatik, az egyházi és erkölcsi fenyték fentartatik és a vallás-beli tiszta tudomány pedig, bevett szimbolikus könyvek szerint tanittatik, anyival inkább, hogy annak szabadsága is, hazánknak törvényei szerint azokhoz köttetett. Én pedig továbbra is, tapasztalt jóindulataiban ajánlott maradok Főtisztelendő Szuperintendens Úramnak

Bécsben 29. aug. 1806.

elkötelezett kész szolgálja
G. Teleki Sámuel.

Szabad legyen egypár szóval röviden felemlíteni, miszerint ezen levélírója nem más, mint az 1822-ben késő vénségben elhunyt azon Gr. Teleki Sámuel, aki többrendbeli országos főhivatalokat viselt, számos külföldi tudós társaságok tagja s tudományosságaért mind a hazában mind külföldön nagy tiszteletben állott, és aki a maros vásárhelyi nagy hirű könyvtárt alapította.

Mind a Pázmándi mind a Gróf Teleki levelének eredetije a tiszántuli ref. egyházkerület levéltárában van.

Egyházi krónika.

Németország: A bibliafordítás javításának ügye. — Berlini zsinat. — Protest. egyleti gyűlés. — Stein emléke. — Sack bonni hittanár halála. — A porosz országú evang. egyház egyetemes zsinata.

A Luther bibliafordítása kijavításának ügye lassan bár de folytonosan halad előre. A kinevezett bizottsági tagok minden esztendő tavaszán és őszén együttes ülést tartanak, amely rendszerént tiz, tiz napig szokott tartani. Most már az ó szövetségi könyvek vannak munka alatt. Mózes első könyvének revideált szövege előlegesen kiadásban már megjelent. Sajtó alatt vannak a zsoltárok, s több könyvekkel együtt nem sokára meg fognak jelenni. Ugy reménylik hogy 1878 tavaszára az egész ó testamentom revideálva lesz. Theologok szintugy mint általában minden barátai a szentírásnak erélyesen felhivatnak a tagok

által, hogy az előleges kiadásban megjelent részekre vonatkozó megjegyzéseiket a revizorok valamelyikéhez beküldeni sziveskedjenek. — A revizorok közül Tholuck, Ahlfeld és Dilman, körülményeik által kényszerítve kiléptek s helyökbe mások nevezettek.

A poroszországi evang. egyház új alkotmánya értelmében, folyó évi október első napjain tartatott a Berlin városi evangélikus gyülekezetek legelső megyei zsinata; mert e város számos parokhiái külön egyházmegyét alkotnak. A bennünket érdeklő egyik végzés az, miszerint mindenféle stóla eltöröltetett, csupán a magán háznál történő keresztelés és esketés díjja hagyatik meg. Az egyházi szükségek fedezésére adó vettetik ki, amelyet bizonyos jutalomért a városi hatóság hajt be, és amej az egész város területéről egy közös egyházi pénztárba foly. — A polgári házasság következtében folyvást igen nagy, nev. száz közül mintegy 75 lévén az oly házások száma, akik egyházi megáldást nem kívánnak, ezen kedvezőtlen viszony megszüntetése végett nemcsak a stóla eltöröltetett, hanem a parokhiális kényszer is; — azaz az új házások azon templomban nyerhetik az egyházi megáldást, amelyben akarják. — A zsinat könyörgéssel kezdődött s végződött. Elnöke dr. Brückner generalszuperintendens volt.

A német protestáns egylet mult szeptember hó utolsó napjain tartá 9-dik évi nagy gyűlését Boroszlóban. Itt történt a porosz földön a legelső eset arra, hogy az egyleti isteni tisztelet számára megnyitattott egy templom. A tárgyalások semmi kiváló érdekekkel nem bírtak. Zittel karlsruhei dékán a közönséges isteni tiszteletről értekezett s mind ő, mind a többi szónokok, mondtak el figyelemre méltó helyes nézeteket is. Volt még értekezés a porosz evangélikusok egyházalkotmányáról is. — Protestáltak az eisenachi konferenzia ellen, mely a házasságok egyházi megáldásának evang. felekezeti jellemét meg akarja tartatni; mintszintén a hannóverai egyházi főtanács ellen is, mely a protestáns egyletesféle lelkészek választatását nem erősíti meg. — A gyűlési tagok között a régi tekintélyek közül már csak Baumgarten volt látható. A többi mind az egylet saját szülőtte.

Báró Steinna k, a ki Poroszországnak s az egész német földnek egyik legkitünőbb államférfia volt, a közelebbi időkben emeltek emléket Berlinben. — 1831. jun. 29-kén hunyt el 74 éves korában. Jellemét s érdemeit mutatják a többek közt, siriratának következő szavai: „Ő alázatos volt az Isten előtt, nemes szívü az emberek iránt, a hazugságnak és jogtalanságnak nagy ellensége, kötelességben és hűségben mindig kitünő, az üldöztetés és számkivetés idején rendületlen, a lealázott hazának meg nem tört fija; Németországnak harcban s győzelemben egyik szabadítója. Kivánczozott elköltözni éslenni a Krisztussal“. stb. Mély és őszinte vallásosságát mutatja az is, hogy midőn halálát köze-

ledni érzé, így szólott a mellette levő lelkészhez: „Lelkész ur! én mint szegény bűnös ember, vallást akarok tenni bűneimről az én Megváltóm előtt és ohajtom az ő bocsánatát megnyerni; — kérem az uri szent vacsorát.“

Mult október hó 16 – 17 közötti éjjelen hunyt el Sack Károly H. bonni hittanár, lelkész és egyházi főtanácsos, három havi betegeskedés és kemény halálharc után, épen néhány órával élte 86-dik évének kezdete előtt. Több jeles theologiai műveket írt. Apologetikája, Hamburg, 1841., Polemikája, Hamburg 1838; míntszinte a skót egyházzól írott kétkötetes műve, Heidelberg, 1844. még ma is sikerrel használhatók s vajha a két elsőt, különösen nálunk minél többen forgatnák és tanulmányoznák!

A poroszországi evangélikus egyház rendkívüli egyetemes zsinatára vonatkozó alapszabályzat illetőleg kormányrendelet mult október 31-dikén megjelent s mire e sorok világot látnak már a zsinat is együtt fog ülni. Sokan épen nem örülnek a szabályzatnak, nemcsak azért mert a világiak száma jóval több lesz a zsinaton, mint a lelkészeké s a nagyobb városi egyházaknak tulnyomó befolyás van. adva; hanem azért is mert ezen szabályzat szerint az államkormány és államfő oly feltétlen s határtalan vétoval s másféle hatalommal bír az evangélikus egyház mindenféle ügyei felett, milyennel a polgári törvényhozás irányában s a tisztán állami ügyek mezején sem bír. Tehát még most, sem valódi autonomia sem tiszta képviseleti rendszer nem lesz. Tüzetesen figyelemmel ohajtjuk kísérni a nagyfontosságu ügy folyását.

Nagy Britannia. A methodisták elfogadják a zsinat presbyteri egyházalkotmányt. — Legközelebbi áldozatok a misszióra.

A brit methodista egyházak, mint tudva van, eddigelé csupán lelkeszi igazgatás alatt állottak, vagyis hierárkiai szervezettel bírtak. Legközelebb azonban, egy előleges értekezlet határozottan kimondotta azon elvet, hogy a világiaknak is, minden fokozaton a lelkészekkel egyenlő képviselet adassék. Ezt nem sok idő mulva egészen keresztül akarják vinni s ez által a különben is hatalmas methodista egyház belereje és külhatása bizonynyal csak növekedni fog.

Az angolok a mult esztendőben több mint egy millió font sterlinget, azaz több mint tiz millió osztrák értékű forintot gyűjtöttek magok közt önkéntes adakozásokból külmissziói célokra.

Franciaország. Belviszály.

A ref. egyház kebelében folyást tart a belviszály s mutatkoznak

gyászos következései. Legközelebb több mint 30 gyülekezet maradt lelkész nélkül, mert a választások nem a zsinati végzések s hitvallás alapján történvén, nem erősítették meg. Nagy az elkeseredés a moderneknél is, akik különös, hogy különválni nem akarnak, noha a hitvalláshoz ragaszkodók, hajlandók velök az egyházi vagyont is megosztani.

Helvétzia. Kitünő hittudósok halála. — Lelkészi vizsgarendezése Zürichben. — Papi formaruha miatti komédia Genfben. —

A mult augusztus hóban három kitünő hittudóst ragadt el a halál. Ötödikén halt meg Zürichben Wörner, a Beck theologiai iskolájának egyik hü és mélyelmű követője. Az öreg Stähelin, aki Hagenbachchal együtt ülte a félszázados tanári ünnepélyt, 27-dikén hunyt el Bazelen. Az ő szövetségi írásmagyarázatban volt kitünő. Mint gazdag ember, tanári fizetést nem fogadott el soha, s többrendbeli tudományos vállalatokat bőkezűleg pártfogolt. — Bazel egyik dicsekedése volt Müller kitünő philológ és theolog is, aki aug. 30-dikán hunyt el. Még haldokoltában is hangoztatá élte fölolvét: Az Istennek lelke az igazság lelke, de egyzersmind a szeretet lelke is. —

Zürichben a mult októberhó 26-dikán az előkészítő vagy is első lelkészi vizsga tárgyai következőkben állapittattak meg: 1. lélektan, 2. bölcsészet története, 3. egyetemes vallástörténet, 4. egyháztörténelem, kapcsolatban a művelődés történetével, 5. ő szövetségi könyvek olvasása és fordítása. A lélektani vizsga egyedül írásbeli, az egyháztörténelmi írás- és szóbeli; a többi mind szóbeli. — A második vizsga tárgyai: 1. ő szövetségi bevezetés és írásisme, 2. új szövetségi írásmagyarázat és segéd tudományai; 3. hittan, dogmák története, szymbólíka, 4. keresztyén erkölcsstan, tekintettel a socialis kérdésekre, 5. gyakorlati theologia, 6. neveléstan, népiskolaismével együtt. — Az első vizsgánál két a másodiknál öt írásbeli dolgozatot kell készíteni zárt ajtóknál. —

A genfi törvényhozás mindenféle lelkészeknek megtiltotta utcán a papi formaruha viselését. Ennélfogva a protestáns templomokhoz is sekrestyéket kezdtek építeni, ahol a papoknak öltözni s vetkezni leheszen. Mult október 3-dikán azonban Champendal lelkész, minthogy neki még sekrestyéje nem volt, papi ruhában ment az utcán a templom felé, s im a rendőr formasierént letartóztatta őt, mint olyat aki 3—5 napi fogsággal s 10—50 franknyi pénz bírsággal lesz büntetendő. Panaszt emeltek s az lett a foganatja, hogy a tanács felfüggesztette a bölcs törvényt addig mig a sekrestyék zárt határidőre elkészülnek. — Itt önként eszünkbe jut, hogy Debrecenben, a magyar Genfben is na-

gyon célszerű lenne vagy megszüntetni a papoknak egyik templomtól a másikig épen a piacon keresztül papi öltözetben való vándorolgtatását, vagy sekrestyét építeni; mert azt, hogy a lelkész a folyvást népesülő piacon, kaszás, kapás, fűrészkes napszámosok, ácsorgók, mindkét karjokra kosarakat stb. öltött kofák, cselédek s másefélék között bujkálva, s különösen az átjárásoknál rohanó fiákkerek, taligák, szekerek stb. előtt szaladgálva palástosan menjen egyik templomtól a másikig, sem városunk sem egyházunk érdeke nem kívánja. A debreceni piac népe és arca egészen más ma, mint csak 20—30 évvel is ezelőtt. Ami akkor, minden különös nehézség nélkül megtörténhetett, most már nehezen megy. — Legcélszerűbb és legszükségesebb volna pedig, miként már régen sürgettük volt, a debreceni gyülekezetet legalább is 7—8 külön, önálló parókiává alakítani, külön templommal, pappal, iskolákkal, saját presbyteriummal és anyakönyvvel stb. Ezt az idők és viszonyok napról napra erélyesebben sürgetik.

Különfélék.

A helvét modernnek önismeretése. — A bázei Kirchenfreund mult november 12-diki száma szerént, a helvét modernnek vagy reformerek következőleg ismertetik magukat: „Nekünk nincs mindnyájunknak ugyanazon hittanunk; csudákról, bibliáról, Jézusról, isteni tiszteletéről, egyházzól vallásról sőt magáról az Istenről is, nekünk a legeltérőbb nézeteink vannak. Vannak közöttünk egyházas, vallásos emberek; de vannak akik egyátallában nem ilyenek. Némelyek közöttünk elfogadják a sajátlagos isteni kijelentést, melyet a biblia tartalmaz, mások csak egyetemes kijelentést hisznek, viszont mások semmifélet sem. Vannak közöttünk olyanok, akik talán még a s z e n t h á r o m s á g o t is hiszik s viszont olyanok is, akik alig akarnak valamit tudni egy öntudattal bíró személyes Istenről. — Minden dogmatikai különbözőzés mellett is azonban a hit, meggyőződés és reménység benső egysége kapcsol bennünket öszve. Kérdezzétek meg az első, kérdezzétek meg száz vagy ezer reformert, legyenek bár azok akármily különböző irányzathoz tartozó protestánsok vagy katolikusok; kérdezzétek meg csak őket, hogy mit hisznek? s megfognátok látni, hogy elvégre is, mindegyik ezt fogja mondani: hiszek az előhaladásban, a demokráziában, a lelkiösmeret jogában, az észben, és tisztelem a tudományt. Ez a reformerek közös hite; ebben egyek ők minden eltérések mellett is. Ezt teszi szövetségüket győzhetetlenné; ők egymással kezefogva segítik, gyámolítják és szeretik egymást mint bajtársak“ stb. — Ezen önismeretés nagyon kedvező s több valódi vonás kimaradt abból; mindemellett ebből is látható, hogy a modernnek célja s irányzata kívül esik a protestáns egyház határain, s tőlök az egyháznak nem megújítását, hanem felforgatását lehet várni. Mihelyest valaki előtt merőben közönyös az Istenről, kijelentésről, Jézusról s a vallás más leglényegesebb

tárgyairól való hit, az, eo ipso nem lehet valódi hű és igaz tagja a protestáns egyháznak.

A magyar modernnek az ágostai hitv. dunáninnen i és tiszai egyházkerületek előtt. A dunáninnen i evang. egyházkerület f. évi szeptember 15—16. napjain tartott 39-dik gyűlésén szám alatti végzése így szól: „Felhozatván a turóci és a lipthói esperestségek követői által, hogy sürgetően szükségessé vált egyházunk tanát, az azt alapjaiban megingatni törekvő irányzatok ellen megvédeni s hogy ezen védelem, az egyházunk nyilvános vallástételeihez való hű ragaszkodás által volna legjobban eszközölhető s felemlítetvén, hogy az ugynevezett Protestáns egyesület is, miként azt eddigi működése mutatja, egyházi tanaink alapjait romboló irányzatokat követ: ennek folytán indítványoztatott általok, hogy aki ezen egyesületnek tagja, az, egyházkerületünkben egyházi hivatalt ne viselhessen s hogy különösen a kívülről ezen egyházkerület kötelékébe belépők, nyilatkoztassák ki a híványuk aláírására illetékes esperest előtt, mikép azon egylethez nem tartoznak, valamint egyházunk szymbolikus könyveit, az ősgyakorlat szerint írják alá: — Ezen indítvány, — a mosonyi esperestség követői már nem lévén jelen s a pozsonyvárosi esperestség követői, utasítás hiányából ellene szavazván, — a többi hat, ugymint árvai, lipthói nyitrai, pozsonymegyei, trencsényi és turóci esperestségek által egész terjedelmében elfogadtatott.

A tiszai ág. hitv. egyházkerület f. évi aug. 17—18-diki gyűlésén pedig Czékus István szuperintendens ur, igenszép és lelkes előterjesztést tévén az egyházkerület legközelebbi állapotáról s alaposan fejtegetvén a vallásosság és erkölcsiség hanyatlásának okait is, s megemlítvén a mostoha időviszonyokat, korunk materialisztikus irányát, a politikai választások alkalmával felmerülő vesztegetéseket, téveszméket, a műveltebbek rossz példaadását stb.; ezt mondja a többek közt: „sokkal többet árt azonban mindezeknél a keresztyén életnek s az egyház felvirágoztatásának azon üdvtelen theologiai irány, mely a m o d e r n n i h i l i z m u s b a n találja örömét, az emberi ész és tudományt tulbecsülve és bálványozva, a vallásban a hitet nélkülözhetőnek tartja, Isten kijelentett igéjét a vallás nem fő, hanem alárendelt kutforrásának vallja s kizárólag emberi műnek hirdeti. E tekintetben hosszas értekezletet tartani s cáfolatokba bocsátkozni nem lehet célom ez ünnepélyes alkalommal, de irányt adni s annyit jelezni hivatalos állásomnál fogva igenis kötelességem, hogy figyelmeztessem lelkészársaimat azon veszélyre, mely onnan ered, ha Isten igéjének talapatáról letérünk s hitünk fejedelmét Isten fíjának, az emberiség üdvözítőjének és megváltójának szilárd meggyőződéssel nem valljuk s őt mint az üdv vezérét hiven nem követjük; — köteles égem ez, anyivalinkább, mert már e g y h á z a k is emeltek egyes lelkészek ellen panaszt, hogy nem az örök élet üdvárasztó kenyeré és italával táplálják a hívők halhatatlan lelkét, hanem az Isteni bölcseséget megvetve, az emberi gyarló észnek prédikálják álnokoskodásait és ferde szüleményeit, melyek kételyt szülve megingatják a kebelben a hitet s elrabolják a hívő lélektől az örökélet vigaszát és reményét. — A lelkiösmeret szabadság drága kincse protestáns egyházunknak, de ez, senkit sem

jogosít fel arra közlünk, hogy lelkészi eskünkről megfeledkezve, kényünk és kedvünk szerént változtassuk, felforgassuk vagy épen megdöntsük egyházunk alapigazságait és vallásos tételeit“. . . . „a külföldről importált modern nihilizmus romlást hoz a protestáns egyházra“ stb.

Zsedényi Ede főfelügyelői székfoglalása. — A napi és heti lapokból bőven olvashatták a tisztelt olvasók, hogy a magyar prot. egyház valódi oszlopembere, a nagy ősök méltó utóda Zsedényi Ede, miként igttatott be Pesten, f. é. november hó 10-kén az ágost. hitv. egyház egyetemes felügyelői székébe. Itt csak azt jelezzük, hogy hivatali esküjében, a mi moderneink által egykor annyira csufolt szentháromság s a bécsi és linci békekötések nyilván előjönnek; a beigtatott ismét lelkesen beszélt az egyház s különösen az iskolák autonomiájáról sőt nemcsak beszélt, hanem áldozott is, 20 ezer forintot adván iskolai célokra. Adjon isten mind két prot. felekezet kebelében minél több ily hivatelt!

Egy érdekes leleplezés gymnáziumainkról. — Az „Evangyéliomi protestáns lap“ 48-dik számában egy rövid, de nagy figyelemre méltó vezércikk jelent meg, amely észrevételeket tartalmaz a Figyelmező októberi füzetének a debreceni főiskolai pályázatok ügyéről szóló cikkére. A névtelen vezércikkhez nyíltan és kereken kimondja, hogy „Aki figyelemmel kísérte az érettségi vizsgálatokat az tudni fogja, mily borzasztó kevés az, amit ott tudnak ifjaink latin nyelvből“. . . . .Innen van, hogy épen a debreceni iskoláról szólva, a latin nyelvű pályázatokra már régolta fogni kellett az ifju embereket, kötelességökké kellett tenni N. N.-nek, hogy pályázzanak s az elért eredmény olyan volt, hogy jobb róla semmit sem szólni.“ — Így vagyunk a német nyelvvel is. . . . . „Széles Magyar ország minden magyar tannyelvű gymnáziumában, mindazon tanulók, akik más uton nem sajátíthatják el a német nyelvet, ebből épen anyit tudnak, mint a latinból, azaz jóformán semmit arra nézve, hogy német könyvet olvashassanak. E szerint teljesen hiányzik a nagy többségnél azon eszköz, amelynélkül szó sem lehet tudományos önképzésről“. — Az említett lap tisztelt szerkesztője azt jegyzi meg, hogy e vezércikk névtelen írója „hazánk egyik tudósa s a debreceni főtanodának s a magyar tudományügynek barátja“ stb. Szavai tehát annál nagyobb figyelemre méltók. Bárki legyen ő, mindenesetre köszönettel tartozunk neki azért, hogy nyíltan és kereken kimondotta azt, ami ugylátszik, szándékosan eltitkoltatott. Én ugyan részemről, noha jól tudtam, hogy épen a debreceni gymnasiumra nézve is valóban ugy áll a dolog, mint azt a cikkirő mondja, mégsem láttam soha, sem jegyzőkönyvekben sem másutt, sem gyűléseken nem hallottam, nyíltan és kereken kimondatva azt, hogy gymnáziumot végzett ifjaink mind a latin mind a német nyelvben botrányosan járatlanok. — Ezt pedig, különösen oly intézetekre nézve, amelyeket a közönség tart fen, mindjárt annak idejében ki kellett volna mondani egyenesen, had látták volna mind az iskola előljárói, mind a szülék, hogy itt valósággal baj

van, mégpedig nagy baj! És ha van ez ügy mezején lehetősége a darázs fészékbe nyulásnak és megköveztetésnek, amelyekről a névtelen cikkíró félni látszik, ez nem azért fogna bekövetkezni, mert a gymnaziumban valóban haszontalan s a tanárok által egy óra alatt megszüntethető, de azért mégis folyvást fenálló regényolvasó stb. egyleteket érintette, hanem általában azért mert a leplet takarosan lerántotta. De én magam is különös köszönöttel tartozom a cikkírónak, mert engem kétségtelen kellemetlenségtől szabadított meg. Hallottam ugyanis, hogy az én októberi cikkeimet itt Debrecenben némelyek nagyon rossz neven vették és az ő szivökben felgerjedének ellenem. Erre én, e jelen füzetben azt akartam kifejezni, miszerint, győzzenek meg engem az illetők arról, hogy pl. a debreceni főiskola első éves theologusai, vagy a most következő papi vizsgára megjelenő tiszteletes atyafiak, a reformátorok latin- és németnyelvű műveit könnyen értik és rögtönözve is fordíthatják magyarra: akkor én a legünnepélyesebb módon bűnbánatot fogok tartani és bocsánatot kérni. Ez, különösen rám nézve, mindenesetre kellemetlenséggel járt volna; de ettől én egyszerűen és szépen megszabadultam, miután, magának a debreceni főiskolának egyik kitünő barátja, nyíltan és kerekén kimondotta, hogy ifjaink mind a latin, mind a németnyelvben, botrányosan járatlanok. — Azokat a szegény cseh és morva protestáns lelkeszjelölteket, akiknek sorsuk a papi pályán valóban nem egyéb mint küzdés és nélkülözés, még mai nap is oly szigorú vizsga alá vetik, miszerint tartoznak a többek közt, zárt ajtóknál is, tudományos theologiai értekezéseket írni és pedig latin- és német nyelven. No már csak nálunk is, meg lehetne tán kívánni anyit, hogy már a gymnáziumot végzett ifjak legalább értsék a latin- és németnyelvű műveket. — Általánosan el van ösmerve, hogy mindenféle tudományos művelődésnek legelső és legfőbb alapjai a gymnáziumok; mindaddig tehát míg azok sinlenek s rendeltetésöknek bármi ok miatt is meg nem felelhetnek, szó sem lehet sem a theologiai sem más tudományos irodalom felvirágzásáról, de még arról sem ám, hogy silány gymnáziumokra is felépíthető lenne egy eltűrhető egyetem. — Azon okokra nézve, amelyekből a kétségtelen hanyatlás származik, a tisztelt cikkíróval egyáltalában nem értek minden tekintetben egyet. De erről majd máskor bővebben! Jellemző, hogy ő ismételve kifejezi, miszerint a tanárok a bajnak egyáltalában nem okai. Én sem állítom merőben az ellenkezőt, mindemmel is azonban, szabad legyen, minden gonosz célzás nélkül megjegyezni, hogy a cikkíró kitünő barátja lehet nemcsak a debreceni főiskolának s a tudományügynek, hanem éppen a debreceni tanároknak is. Nekem is sok jó barátom van mind Debrecenben, mind másutt a tanárok között; hanem a közügyre s éppen a fenforgó kérdésre vonatkozólag is azt vallo, hogy „amicus Plato, amicus Aristoteles, sed magis amica veritas! — Hogy pedig októberi cikkemben, amelyért némelyek oly igen megneheztek, egyenesen a debreceni főiskolát emlegettem, annak nagyon egyszerű és világosan kifejezett oka csak az, mert éppen a debreceni főiskola Értesítője volt előttem s abban láttam az előttem nagyon elszomorító pontokat. De legyen meggyőződve mindenki, hogy ha bármely más protestáns iskoláról olvastam volna ilyeneket, azt is a leghatározottabban megróvtam volna. Egyébiránt tagadhatlan, hogy mi magyar re-

formatusok, másutt is s épen itt tiszántul és Debrecenben is, a közelebbi időkben nagyon sok szép tömjént felfüstöltünk egymásra és intézeteinkre. Nem árt tehát, ha néha-néha jó egy kis szellő és azt a füstfelhőt tovább fujja. Arról azonban győződjenek meg minden illetők, hogy nekem, a közügy leple alatt, egyéni érdekből bárkit is szurkálni, sértegetni sem ez előtt nem volt, sem most nincs szándékomban.

Komáromi Csipkés György kézírása. — A biharmegyei történelmi és régészeti egyesület közlönyének folyó évi novemberi számában, ifju Bölöni Sándor ur tisztán s világosan kimutatja, hogy Komáromi Cs. György munkáinak azon címsorozata, amelyet ő a Századok 1873. februári füzetében közölt, s amelyre vonatkozólag Szinyei Gerzson ur e folyóirat februári füzetében némi kis kételyét fejezte ki, — valóban magának Komáromi Cs. Györgynek a keze írása. Ezt a legszivesebb késséggel jegyzem meg, magának az egész válasznak átvételére már nincs tér és idő. — Megemlítem még, hogy a tiszántuli ref. egyházkerület levéltárában, van a debreceni főiskolának egy régi törvénykönyve, amelybe a nagy hirű Domokos Lajos debreceni bíró kurátor stb. azt jegyezte be, hogy az Komáromi Csipkés Györgynek a kezeírása. Ez gyönyörű szép, tiszta, kerekded betűkből álló s igen könnyen olvasható kézírás. A debreceni egyházmegye levéltárában is van egy félrelökött és soha még csak nem is regisztrált igénytelen tartalmu levelecske, melyben az időadat feltéve nincs, de írója világosan Comaromi C. György. Ezen kézírás már nem a debreceni lelkész, hanem a debreceni bíró Komáromi Györgyé lehet, mert ez, hosszukás, elhányt s nehezen olvasható betűkből áll.

Sámson debreceni püspök a IX-dik századból. — A minap egy magán levélből azon érdekes, de egykissé kétes hitelű közleményt volt alkalmam olvasni, hogy Edinburgban, 1869-ben adott ki dr. Stuart egy Book of Deir cím alatti latin nyelvű krónikás könyvet, amelyben közölve van a IX-dik századból, tehát a magyarok keresztyénsége előtti időkől, Sámson episcopus debrecinensis-nek egy levele, melynek tartalma oda megy ki, hogy a laikusok nem háborgatják már a klérikusokat és azok gyermekeit. — Bizonyos ugyan, hogy Debrecen vidékén már évezredekkel a magyarok bejövetele előtt laktak emberek, mert hiszen ezt, a kő és bronz korszakbeli számos leletek kétségtelenül igazolják, az sem lehetetlen, hogy maga a Debrecen helynév is, amely egyáltalában nem magyar szó, — illetőleg egy Debrecen névű helyiség, létezett már a magyarok ide települése előtt is; az is érdekes, hogy Sámson nevé hely épen Debrecennel határos: mindemellett is egyáltalában nem hiszem még most, hogy az idézett könyvben előforduló Debrecen helynév, e mi magyar Debrecenünkre vonatkoznék; mert hiszen Debrecen helynév jó elő Lengyelországban, és pedig kettő is; jöhetett az elő valaha az angol vagy skót földön is. Ez is érdekes azonban, ha csakugyan úgy van. Annálfogva szives bizalommal kérem Edinburgban lévő s e folyóiratot is olvasó barátainkat, hogy az említett adatnak utánna nézni s azt a lehető leghivebben kiírva, velem közölni sziveskedjenek.

Szerkesztő.

Pályázat.

A b. e. Nagy József alapítvány e folyó évre odaitérendő 500 frtos ösztöndijára pályázat nyitattik.

A pályázásnál megkívántatik hogy :

1-ször, az illető magyar, ref. vallású, s a felsőbb tudományokat debreceni főiskolánkban végezte legyen.

2-szor kitűzött pályájának a lelkészi vagy tanárinak kell lennie.

3-szor kell, hogy a filozófiai és theologiai tudományokon kívül a latin nyelvben anyira jártas legyen, hogy a római klasszikus írókat jól értse ; — mit hogy jól ért, úgy azt, hogy a görög nyelvtanból kitűnő osztályzata van : érettségi bizonyítványával kell igazolnia.

Tartozik az élő nyelvek között a németet teljesen érteni s egész folyékonyan beszélni. Megkívántatik, hogy a francia nyelvben is bírjon annyi előkészülettel, hogy a könyveket jól értse.

Ez utóbbiakra nézve is elengedhetlen szabályul tűzve, hogy ezek is illetékes s így tekintetbe vehető bizonyítványokkal igazoltassanak.

Mely így szerelt, — máskép figyelmen kívül hagyandó — pályázati kérvények f. évi December 25-ig Révész Bálint püspök és alapítványi bizottsági egyik elnök urhoz lesznek betérjesztendők.

Debrecen, 1875. nov. 7.

Bodossy Pál

az alapítványi-bizottság jegyzője.

Könyvészet.

Ezuttal a következő beküldött könyvekről tehetünk jelentést :

A protestans polémika kézi könyve. Irta Dr. Hase Károly jénai theol. tanár. A hamadik német kiadás után fordította Hegedüs János nagy enyedi theol. tanár ; revideálta Makko Domokos nagyenyedi tanár. Második kötet : Az üdv. Budapest. 1875. Kiadja a magyarországi protestáns egyet. Nagy 8r. 452 lap. Diszes kiállítás.

Aigner Lajos kiadványa Budapesten :

Kubinyi Lajos. Nemzetgazdasági statisztika. Tanodai és magánhasználatra. 8r. 135. l. 1 frt.

Molnár Istv. A vegytan alapvonalai. II. Rész. Szerves vegytan. 8r. 70 l. 40 kr.

Freeman. Világtörténelem. Angolból Dr. Marcali Henrik gymn. tanár. 8r. 80 l. A teljes kötet ára 1 frt 50 kr.

Currie. Az iskolai nevelés elvei és gyakorlata. Angolból dr. Bihari Péter. 8r. 80 l. — Ára a teljes kötetnek 1 frt 20 kr.

Hofer Kár. Rendszeres francia nyelvtan, a közép tanodák felsőbb osztályai számára. 8r. 64 l. A teljes kötet ára 1 frt 40 kr.

Sebestha Kár. Világtörténelem polgári iskolák és képezdek számára. II. köt. 122 lap. 80 kr.

Tréfás népdalok, csúfoló versikék stb. Székely Sándor gyűjte-

ményéből kiadta A b a f i Lajos. A magyar könyvesház II folyamának 3. 4. száma. 8r. 120 l. 40. kr.

R á c z Kár. ménes gyoroki ref. lelkész. Értesítvény a reformátusok ménes gyoroki gyülekezetéről. Első évfolyam. Sáros-Patak. Nagy 8r. 42 l. 30 kr.

F e r e n c Józ. Egy békés érületü uralkodó képe. Egyházi beszéd és ima V. Ferdinánd ausztr. császár és magyar király gyásztiszteletére, az unitáriusok kolozsvári templomában. Kolozsvár. 1875. Nagy 8r. 23.

A békési h. h. reálgymnázium értesítője. 1874—5. Összeállította V i n c z e S á n d o r. Budapest. 1875. 4r. 14 l.

Az udvarhelyi széki ref. egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve. zerkesztette D á n é Mózes e. m. főjegyzője. Székely udvarhely. 1875. Nagy 8r. 48. l.

K o v á c s Lajos. Bibliai történetek. Debrecen. 1875. Telegdi K. Lajos Második kiadás. 80 l.

K á l l a y Istv. Magyar történeti életrajzok. Debrecen. Ifj. Csáthy Károly Ára. 1876. 8r. 88. l. Ára kötve 30 kr.

B o n y h a y József. Eskülő. Költői beszély három énekben. Debrecen, 1875. 16r. 36 l. 30 kr.

B á n y a i L i t e r a t i Kár. A méter és régi mértékek könnyen érthető átszámítása. Kolozsvár. 16. r. 64. l. 20. kr.

S k u l t e t y Józefa Szépirodalmi könyvtár. Budapest. 1875.

E művecskét, jótékony céljáért is melegen ajánljuk.

A kolozsvári m. kir. tudományos egyetemnek kapcsolatban felállítandó ev. ref. theologiai fakultás és tanárképezde tervezete. Az 1875-diki ev. ref. egyházkerületi közgyűlés által kiküldött véleményező bizottság ülésében előterjesztette S z á s z D o m o k o s ev. ref. pap és bizottsági tag. Egy könyomatu rajzmelléklettel. Ára 40 kr. Kolozsvár. 1875. Nagy 8r. lap.

A cím világosan kifejezi a tartalmat, melyet mint indítványt, szerző nyomtatékosan indokol. Nem tartozik körünkbe akár Kolozsvár, akár Enyed mellé állani; anyit azonban teljes határozottsággal ki fejezhetünk, hogy leendő papjainkra s theologusainkra nézve a 8 osztályu gymnázium teljes bevégzése után, a szoros értelemben vett theologiai tanulmányokon kívül a bölcsészeti szak némelyik ága által adható képességet és ösméreteket is elmulthatatlanul szükségeseknek látjuk. Téved az, aki azt hiszi, hogy a gymnáziumban nyert ösméretek elegendők pl. arra, hogy a biblia tartalmát régiségtani, történelmi és természettudományi oldalról a mai idők szükségéhez képest kellően felfogjuk és méltányoljuk s a keresztyénség alapigazságait győzelmesen védelmezhesük. Hát hazánk és nemzeti irodalmunk történetéből elég-e egy művelt protestáns papnak csak anyit tudni, amenyit a gymnáziumban tanítanak? Virágzó bölcsészeti szak nélkül, protestáns theologiai képzettség és tudományos theologiai irodalom, miként másutt, ugy hazánkban sém fog létrejöni, soha.

Néptanítók évkönyve, naptárral 1876. szökő évre Tanítók, kántorok, k. nevelők, hitoktatók, iskolai előjárók és művelt szülék használatára. II. évfolyam. Szerkeszti és kiadja Rónai Ferencz. Ára 1 frt 20 kr. Nagy sr. 160 l. Budapest. 1876. Kiadóhivatal: II. ker. Széchenyi u. 90. sz.

Fraenkel B. kiadó könyvárus Miskolcon előfizetést hirdet Könyves Tóth Kál. halotti imáira. A 20 25 ivre terjedő könyv előfizetési ára 2 frt, amely a kiadóhoz küldendő.

Köszönettel vettük két uton is: Minutes of the Conference of delegates from presbyterian churches in various parts of the world, held in London on the 21., 22., 23. July 1875. London. James Nisbet and Co. 1875., 561. Benne van a többek közt a debreceni üdvözlő szózat is angol fordításban.

Német folyóiratok megszűnése. — Hogy a mai idők még a német földön is mily kedvezőtlenek a theologiai és más komoly irodalmi vállalatokra nézve, azt a közelebbi időkben is mutatja három derék s átalunk is gyakran emlegetett és használt tudományos havi folyóirat megszűnése. Az Allgemeiner literarischer Anzeiger hét évi fenállás után, a mult év végével megszűnt, literaturai rovatának apologétkai része azonban beolvadta Beweis des Glaubens című folyóiratba, amely ezáltal terjedelmesebbé lett. A Deutsche Blätter című jeles folyóirat, amely 1871. októberben kezdette meg pályáját, a folyó évi márzissal nyom nélkül megszűnt. A jelenév végével meg fog szünni a Theologischer Jahresbericht is, holott már tíz év óta áll fen. — Tudtom szerint megszűnt és pedig nem becsülettel, a jelenév elején Bécsben megindított Evang. Kirchenblatt és Sonntagssbote is, mert én ugyan többszöri reklamatióm mellett is, már február óta sem lapot, sem semmiféle feleletet nem kapok, noha egész évre előfizettem.

Szerkesztő.

Szerkesztői tájékozás a tisztelt olvasókhöz.

Ismét közelgetvén a hanyatlásra siető esztendőnek vége s e füzetel folyóiratunk jelen évi folyama is be lévén fejezve, több okoknál fogva indítatva érzem magamat arra, hogy egypár tájékozó szót intézzek a tisztelt olvasókhöz.

Soha, sem legvérmesebb reményeim, sem legsötétebb aggodalmaim mezején elő nem fordulván azon eszme vagy szándék, hogy én valaha valamely lapnak vagy folyóiratnak szerkesztője s kiadója legyek, — ez alkalommal is megjegyezhetem, hogy egyáltalában nem valami jó kedvvel

és rózsás remények közt, hanem egyenesen komoly és kellemetlen kényszerűségből alapítottam s tartottam fen, ezen folyóiratot.

Látván ugyanis, hogy iskoláink államjogi helyzete, amelyhez nekem nemcsak irodalmi téren, hanem köztanácskozások és igenfontos megbízatások mezején is, hozzá kellett a mult időkben néha-néha szólanom, az ugynevezett kiegyezéssel beállott új politikai korszak folytán, lényeges és szeréntem veszélyes változásoknak néz eléje; nemcsak a nagyfontosságú ügy s egyházunk közjava, hanem az önmagam iránti kötelesség is indított, hogy ne maradjak némán, hanem emeljem fel igénytelen szavamat én is, azon törvényes érdekek és elvek mellett, amelyek iránt a magyar protestáns egyház a mult idők folyamán sőt épen a közelebbi mult években is, minden körülmények között rendületlen hűséggel viseltetett volt.

Tudva van, hogy iskoláink ügye még folyvást nincs eldöntve, sőt a népiskolai hatóságok s a gymnasiumok ügye most van szőnyegen. Én részemről folyvást azon meggyőződésben voltam és vagyok, hogy mindaddig míg hazánkban a római katolikus egyház és annak papi rendje kitűnő előjogokkal bír és uralkodó; mindaddig míg a különböző felekezetek közötti tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság minden tekintetben, valóban és tényleg életbe nem lép, a protestáns iskolák autonomiájából csak egy hajszálnyit is feláldozni anyi, mint saját egyházunk romlását mozdítani elő.

Fájdalom! az idők reánk nézve nagyon kedvezőtlenek. Közönségünk folyvást puhul, fásul s naponként közönyösebbé és érzéketlenebbé lesz iskolai autonomiánk legmagasztosabb és legfontosabb érdekei iránt. Gyűlések megnyitása s banquettek alkalmával hangzanak ugyan fel néha-néha ünnepélyes szózatok az autonomia érdekében; de ezek is elenyésznek nyom nélkül; a kormány politikája pedig folytonosan és következetesen nyomul előre, s közelget az idő, amidőn saját iskoláink csak annyiban lesznek a miénk amennyiben azoknak költségeit mi fedezzük; de rendelkezni azokban, a római katolikus irányzatu és szellemű államkormány hatóságai fognak. Hogy aztán ez, menyiben fog öszszeférni a protestáns egyház szabadságával és méltóságával s általában a valódi szabadelvűség elveivel s menyiben fog áldást árasztani a magyar nemzetiség s alkotmányosság ügyére s épen magokra, iskoláinkra is, — arról az illetők feleljenek.

Mindaz, ami iskolai autonomiánkra vonatkozólag eddig elmondható volt, e folyóiratban már jóformán el van mondva. Azzal tehát irodalmi téren ezentul is tüzetesen foglalkozni, nem szükség. Ámde annál nagyobb mérvben kellene, különösen felsőbb iskoláink bel életével egész

komolysággal foglalkoznunk, miután naponként megdöbbenő jelei tünnek annak fel, hogy iskoláink nem csak a szabadság és önállóság, hanem a tudományosság és jellemképzés dolgában is gyászos hanyatlásban vannak, amelynek ha gyökeresen eleje nem lesz véve, egyházunkra a legnyomorultabb és legszégyenletesebb korszak várakozik.

Több ízben s terjedelmesen volt szó e folyóiratban a konvent ügyéről is, s én részemről egyáltalában nem érzem magamat indíttatva arra, hogy eddigi álláspontomat és irányzatomat, legkevésbé is változtassam. Sajnálom, hogy sokan minden reformot s jobb jövődőt egyedül vagy főleg egy centralistikus főhatóságtól várnak. — Szabad társadalomban, amilyennek kell tartanunk a magyar protestáns egyházat is, amelyben nincs parancsoló és engedelmeskedő egyház vagy osztály, egészen megfordítva kell lenni a dolognak, vagyis az egyes gyülekezeteket illető minden életrevaló igazi reformnak és jobb jövődőnek, magoknak a gyülekezeteknek szabad önmunkássága folytán kellene megindulni és ugyanolyan hatni folytást feljebb feljebb. Arra nagyon számos példát említhetnénk fel éppen hazánkból is, hogy különösen kisebb gyülekezetekben, a buzgó és erélyes lelkész és előjárók szabad munkálkodása folytán, új élet állott elő s a rendetlenség, zürzavar, tespedés, és közönyösség helyét, széprend, egészséges közszellem és józan haladás foglalta el; de arra, megvallom nem tudok esetet, hogy pusztán felső hatóság rendelkezése vagy parancsai folytán valamely protestáns gyülekezet tartós virágzásnak indult volna. Vajjon Wimmer Felső Lövön s Oberlin Steintal-ban a felsőbb egyházi hatóságok rendelkezései folytán idéztek-e elő új életet? Képezzük csak lelkészi és tanítói pályára készülő ifjainkat mind a tudományos műveltségben, mind az egyház és vallás iránti buzgó szeretetben, mind a szorgalmas munkálkodásban és más szükséges eredményekben úgy amint azt, a sok tekintetben nyomasztó és válságos idők kívánják, — mindjárt lesz téve egyik fő alapja a jobb jövődőnek; ezt pedig az egyes kerületek és főiskolák minden konvent nélkül is megtehetnék. Ugy látszik hogy csak is a lelkészek és tanítók célszerűbb képzése lehetne a felülről lefele ható egyetlenegy csatornája az új életnek. Bármilyen esetben is azonban, mihelyest az egyes gyülekezetek valóban virágzásnak indulnak, nemsokára más élet lesz az egyházmegegyekben s majd a kerületekben is. — A mi közös érdekeinket, jogainkat és sérelmeinket az állammal s más felekezetekkel szemben illeti, úgy vélem, hogy ohajtandó az volna, hogy azokat nemcsak a konventre egypár napra összegyűlő néhány ember, hanem minden egyes kerületi, megyei sőt presbyterialis gyűlés is kellően ösmerje, előmozdítsa és védelmezze.

Mindezen itt most csak mellékesen érintett eszmékből nem azt akarom lehozni, hogy tehát mi soha, semmi szín alatt és semmiféle

konventet el nem fogadhatunk, hanem csak azt, hogy egy országos egyházi főhatóságnak vagyis a határozatképes konventnek zsinaton kívüli felállítását, részemről törvénytellennek tartom s attól ha csakugyan felállítatnék is, egyházunk és iskoláink valódi állandó felvirágzását nem várom, nem reménylem.

Azt említenem sem kell, hogy a felekezetünk alaptanaira vonatkozólag általam eddig követett irányzathoz, ezentul is folyvást hű lenni igyekszem. Holmi fuzióról, az elv ideiglenes félretételéről, pártegyesülésről s más efélékről itt szó sem lehet. Egészen más az egyházi, más a politikai élet mezeje. Nekem és elvtársaimnak, voltaképen semmi magunk által feltalált és megállapított pártprogramunk nincs; a mi programunk lényegét magának az egyháznak alaptanai és alaptörvényei alkotják; ezeket félre tenni, ezek felett alkudozni stb. nem csak semmiféle pártnak, de a törvényes egyházi hatóságoknak sem áll jogukban. Én részemről a békességet őszintén ohajtottam; ezért nem feleltem, több ellenem intézett gyalázó cikkekre; amelyek különben, jó részben kívül is estek az irodalmi illem és tisztesség mezején; ezért tartózkodtam mindezideig bizonyos szervezett párt vagy szövetség alakításától, mert jól tudtam, hogy ha mi is valóságos párttá szervezedünk s minden lépten-nyomon az ellenfeleinkéhez hasonló fegyverekhez nyulunk, a békesség hosszuidőre lehetetlenné lesz téve. Csak mosolyogtam tehát, midőn magyar modern barátaink egyik német brochurjében már 1873-ban, a „rechtgläubige und unduldsame Parteyról olvastam. amely erhob sich zu einer systematischen Gegenbewegung“; és an ihre Spitze stellte sich Emerich Révész. — Mi bizony teljességgel nem „gruppirtuk magunkat távolról sem oly formán mint ellenfeleink mondják magukról; s azon tisztelt férfiakat, akik e folyóiratot becses dolgozataikkal szerencsétlítették, és a kik iránt itt is őszinte köszönetemet nyilvánítom, én hozzámszóval a folyóirathoz sem adott szó, sem semmiféle szövetség vagy pártérdek nem tartja lekötve még ezideig. Hogy ezentul miként lesz, azt a jövő fogja megmutatni, anyit azonban bátor vagyok egyéni véleményként kifejezni, hogy noha én részemről a pártviszályoknak, gyűlölködéseknek, polemiáknak s a pasquilirodalom szaporításának barátja nem vagyok s remélem, hogy nem is leszek; mindemellett sem hiszem a békesség helyreállítását mindaddig, míg a protestáns egylet és annak vezérférfiai eddig követett irányzatukkal nyilván és határozottan fel nem hagynak.

Voltak derék tiszteletreméltó férfiak, akik magán uton kérdésbe tették, hogy miután hazánkban a politikai pártok újból alakultak s az új kormány élén épen hitfelekezetünknek s a tiszántuli egyházkerületnek egyik méltán nagy tekintélyű férfinja áll, nem lenne-e célszerű a Figyelmező eddigi irányzatán, legalább az egyházi s iskolaügyi politika tekin-

tetében valamit változtatni? — A nélkül, hogy politikai jellemeket és tényeket legtávolabbról is bírálgatni akarnék, ki kell jelentenem, hogy az említett kérdésre vonatkozólag folyvást azon nézetnek vagyok híve, amelyet még 1870. január 6-án, a folyóirat első évi folyamának előszavában így fejeztem volt ki: „Aki azt hiszi, hogy a Figyelmező merőben a mostani politikai pártérdekeknek szülötte és szolgája, — az, igennagy tévedésben van. Ültesse bár a közép, szélső vagy nem tudom miféle bal vagy jobb oldal a maga embereit a miniszteri székekbe; ha azok, a mostani kormány elveit követik a protestáns egyházi és iskolai ügyekben: a Figyelmező folyvást ellenzéki leendő. stb. stb. E folyóirat tehát, ezentúl is tisztán és egyedül az egyház érdekeinek szolgálatában áll s a merőben politikai pártviszonyokkal semmi köze.

Fenállván már s erélyesen működvén az Evangyéliomi protestáns lap is, amelynek hosszú életet, erőt, áldást és sikert kívánok; a tér szélesbült s a munka terhe oszlott. Én tehát a Figyelmezőben saját egyháztörténelmünk s a gyakorlati theologiai kérdések számára ohajtának ezentúl több időt és tértszentelni. Rendkívül sok s igenérdekes történelmi forrásaink és adataink mindezeideig ösmeretlenek vagy nagyon nehezen hozzáférhetők; multunknak némely korszakai felett folyvást sötét homály borong. Nagy terjedelmű s kitünő szellemi és anyagi pártfogásnak örvendő irodalmi vállalat kellene ahoz, hogy e téren a fenforgó szükségén kellően segíthessen. Addig is, míg ezen boldog idő eljön, e folyóirat híven igyekszik megtenni a tőle telhetőt.

Általában egyházunk és iskoláink közügyeire s a tudományos művelődés mindazon ágaira vonatkozólag, amelyek körül e folyóirat forogó-lódhatik, az volna forró ohajtásom, hogy ne pusztá eszmecserék, polémiaiák, tervek, indítványok és más efélék, amelyek elvégre is nagyon kevésbé mozditják elő valódi haladásunkat, hanem oly dolgozatok s közlemények láthatnának itt világot, amelyek ösmereteink látkörét valóban szélesbitik s újabb adatokkal gazdagítják, az elvek s irányzatok tisztázását kétségkívül előmozditják s legalább némi részben maradandó értékkel bírnak. — Az ily célú és irányzatu irodalmi munkálkodáshoz azonban, a hazai s külföldi tudományos irodalom kellő figyelemmel kísérése kívántatik. E tekintetben is igyekezett megtenni a tőle telhető szolgálatot e folyóirat, nemcsak anyiban amenyiben a külföldi protestáns egyházi és iskolai élet főbb mozzanatait időről időre felmutatni törekedett, hanem anyiban is, amenyiben némely nagyobb fontosságú egyes tárgyakkal mind hazai multját, mind külföldi állását legalább a főbb vonásokban feltüntetni törekedett.

Az irodalmi források megszerzéséhez azonban, valamint általában e folyóirat kiállításához is, pénz kell, mégpedig nem kevés, s im itt van

reánk nézve is a legfőbb bökkenő; mert én ezen pénzt nem másunnan, mint egyedül az előfizetések után várhatom és kérem, aszerint amint azt, még alapításakor ezen folyóiratnak egész őszinteséggel és határozottsággal kimondottam, „t. i. hogy én, soha semmiféle szubvenciót, vagyis az egyszerű előfizetéseken kívül semmiféle anyagi segítyt, sem testületektől vagy hatóságoktól sem egyesektől, ezen folyóirat gyámolítása és fentartathatása végett miként nem kérek úgy el sem fogadok. És ez így lesz, de egyáltalában nem azért, mintha én magam e folyóiratnak, habár parányi mértékben, még maecenása is lehetnék“. stb. stb.

Nem tagadom, hogy e maecenástalan folyóiratnak is bőv mértékben kellett és kell küzdeni azon mostoha sorssal, amelyvel egykor a Sárospataki Füzetek s a többi komoly protestáns irodalmi vállalatok küzdöttek hazánkban. Nemcsak az, hogy a tisztelt munkatársakat díjazni nem lehet, hanem ha elgondolom az ezen vállalat szerkesztésére, kiadására s általában fentartására fordított saját erőmet, időmet s fáradságot stb. s ha látom az előfizetések szeszélyessége és rendetlensége miatt rajtam maradt befűzött példányok nagy számát: igen sok kellemetlen dolgot elmondhatnak; de elvégre is mit érnék vele?

Tudom én azt, hogy a lelkésztársak nagy része velem és sok másokkal együtt, kivált mostanában, szigorú anyagi viszonyokkal küzd, s egyikért épen ezért nem emeltem fel e folyóirat előfizetési árát, holott még a külföldi ezerszerre kedvezőbb viszonyok között is ritkaság az, hogy ily terjedelmű és tartalmu folyóiratnak négy osztrák forintnyi legyen az előfizetési díja.

Ajánlom tehát ezen folyóiratot ezentulra is a tisztelt előfizetők nagy becsü figyelmébe és pártfogásába.

Szükség esetében elfogadok egyelőre megrendeléseket is, de ahonnan sem előfizetés, sem megrendelés nem jő, oda a példányt nem küldhetem.

Boldog új évet!

Debrecen, 1875. December.

Révész Imre.

